

**Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін
Департамент освіти і науки Хмельницької обласної
державної адміністрації
Управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради
Сектор освіти Кам'янець-Подільської районної
державної адміністрації**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ
ПРАВознавства: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ**

Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції

Кам'янець-Подільський – 2021

УДК 378.147:[37.011.3-051:34]](063)
ББК 74.580+67.0я341

Редакційна колегія:

С.А. Копилов, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д.і.н., професор (голова); **В.А. Дубінський**, перший проректор, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент (співголова); **О.М. Федьков**, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, д.і.н., професор (співголова); **А.Л. Глушковецький**, декан історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент; **І.А. Ісакова**, к.і.н., начальник управління освіти, молоді та спорту Дунаєвської міської ради; **В.І. Адамовський**, к.і.н., доцент; **Ю.А. Хоптяр**, к.і.н., професор; **С.М. Морозюк**, директор комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників Кам'янець-Подільської міської ради» **А.А. Лубчинський**, к.і.н., доцент; **А.В. Семенюк-Прибатень**, к.ю.н., старший викладач; **О.Л. Баженов**, к.і.н., доцент (відп. секретар).

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 1 від 3 лютого 2021 року)*

Рецензенти: доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова **Місінкевич Л. Л.** (м.Хмельницький)
кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права **Лінник Н. В.** (м. Київ).

Теоретико-методологічні та практичні аспекти підготовки та діяльності вчителя правознавства: досвід і проблеми: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (04.12.2020 р., м. Кам'янець-Подільський). Електронне видання / [ред. кол.: С. А. Копилов (голова), В. А. Дубінський (співголова), О. М. Федьков (співголова), А. Л. Глушковецький та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 92 с.

Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, яка відбулася 4 грудня 2020 року в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, містить тексти доповідей і повідомлень про теоретико-методологічні та практичні аспекти підготовки та діяльності вчителя правознавства, їхній досвід і проблеми, що присвячені 40-річчю з часу запровадження підготовки вчителів правознавства у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті.

Розрахований на науковців, освітян й усіх тих, хто причетний до підготовки й діяльності вчителів правознавства.

©Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

Адамовський В. І., Глушковецький А. Л. Історія становлення правової освіти та викладання правових знань	4
Баженов О. Л. Міжнародне право в системі гуманітарних і суспільних дисциплін закладів вищої освіти України	7
Боровець І. І. Нормативно-правова база функціонування ВНЗ у Словацькій республіці	9
Бортна Л. В. Формування правової культури на українських землях в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	15
Демчинська М. В. Тренінгові технології у навчанні правознавства: з досвіду роботи	20
Лустюк Ю. А. Використання карикатури як візуального джерела на уроках правознавства	25
Морозюк І. В., Морозюк С. М. Використання електронних ресурсів при підготовці учнів до предметної олімпіади з правознавства (з досвіду роботи)	32
Лубчинський А. А. Методичні рекомендації з викладання правознавства у 2020-2021 н. р. в документах МОН України	41
Мельник О. А., Мельник М.І. Урок-гра під час викладання правознавства	47
Ночка Л. В. Теоретичні та практичні аспекти навчальної роботи вчителя правознавства	57
Пишко О. Л. Правові ситуації на уроках основ правознавства як засіб формування правових умінь учнів 9-х класів	61
Прокопчук С. Ю. Важливі аспекти навчання та виховання обдарованих дітей	66
Семенюк-Прибатень А. В. Методика викладання правових дисциплін як елемент формування правової свідомості студента ...	73
Сербалюк Ю. В., Співак В. І. Роль правових знань у професійній підготовці фахівців соціальної сфери	76
Смагіна Г. М. Позитивний потенціал компетентнісно орієнтованих завдань на уроках правознавства	80
Федьков О. М., Ткач С. А. Міжпредметні зв'язки при викладання історії та правознавства в 9 класі ЗЗСО	84
Хоптяр Ю. А. Правове виховання у процесі формування правосвідомості молоді	88
Відомості про авторів	92

Адамовський В. І.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Глушковецький А. Л.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОВИХ ЗНАНЬ

У статті досліджується історія викладання правових знань. Висвітлюється роль права як важливого елемента виховання громадян та вплив на процес навчання державної ідеології. Описується історія формування системи освіти та методика викладання права в Росії, Україні та Європі.

Ключові слова: *освіта, методика викладання, правосвідомість, вузи.*

Невід'ємним елементом виховання громадян у Стародавньому Римі та Стародавній Греції було формування у нього уявлення про добродесність та правосвідомість. Суспільство потребувало правової освіти, що й зумовило відкриття спеціальних шкіл.

Велику увагу проблемі формування правосвідомості у громадян приділяли в своїх працях Аристотель, Сократ, Цицерон, Квінтіліан, Платон та їх послідовники. Так, у своїй книзі «Нікомахова етика» Аристотель зазначав, що у вихованні добродесності основним елементом є закон.

Право як важливий елемент правової освіти та виховання стало важливим лише у Х столітті. Саме тоді утворилися юридичні школи. З XV століття, в епоху Відродження, громадянське виховання пов'язують з правами та обов'язками. Право було невід'ємною складовою з християнської моралі, що переважала на європейському континенті.

З XVI століття мислителі епохи Просвітництва виділяли головний обов'язок громадян – підпорядкування правовим нормам, закону, а у XVIII столітті правова освіта вже поширилася й на інші континенти. Правова освіта в Російській імперії почала розвиватися з 1755 року із утворення юридичного факультету Московського університету. З XIX століття норми законодавства починають вивчатися у школах та гімназіях. На юридичних факультетах університетів з XIX століття викладалося кримінальне та цивільне судочинство Російській імперії, природне та політичне право тощо.

Важливим просвітницьким центром України з 1632 року стала Києво-Могилянська колегія, а з 1701 року Академія у якій правовій освіті належало чільне місце. З 1661 до 1773 року Львівський університет здійснював підготовку професійних кадрів – учителів, суддів, священників. А у 1784 року до складу університету ввійшов і юридичний факультет. З XIX ст. в Україні відкриваються потужні освітні центри: 1805 року - Харківський університет; 1834 році - Київський університет; 1865 року - Новоросійський університет; 1874 року Чернівецький університет. Усі ці заклади готували, й у тому числі, юристів на своїх юридичних факультетах.

В XIX сторіччі основними тенденціями викладання права були офіційному підходи «державної» школи, а згодом школи «природного права». На початку XX століття в Росії та Європі постала проблема методики викладання права. Зазначалося, що процес навчання повинен відбуватися за відповідними принципами: ґрунтовності, систематичності та у поєднанні з практичною діяльністю, а учні повинні бути наділені такими чеснотами, як: мужність у сприйнятті істини, сумлінність, конкретне мислення, мужність відмови від помилкової думки [1, с. 24].

На початку XX сторіччя з'являються цікаві методичні праці: стаття В. В. Єсіпова «О преподавании права», (1901 р.) у якій розкривається сутність практичних занять по праву [2, с. 20]; Б. В. Єсіпов у своїх працях пропонує методику проведення практичних занять побудовану на принципах: диспуту по конкретним науковим питаннях, пояснення джерела права, вирішення зі студентами задач, повторення пройденого матеріалу, тлумачення кодексів, рольові ігри, постійний зв'язок теорії та практики [2, с. 20]. А. Х. Гольмстен запропонував методику викладання законознавства в середній школі. Він обґрунтовує необхідність використання таких методів навчання, як описовий і «позитивно-легіслятивний», які використовуються для формування критичного мислення та при моделюванні юридичних міркувань [3, с. 36-37].

На початку XX століття віддавалася перевага фаховій фундаментальності у викладанні права, тобто відбувся певний відхід від концепції формування державної освітньої політики, наслідком чого стала доступність юридичної освіти. Так, вже у 1903 року були створені навчальні заклади для жінок при Новоросійському та Харківському університетах. З 1918 року в Україні сформувалася система вищої школи до якої входили такі навчальні заклади,

як: університет Св. Володимира (Київ), Харківський, Одеський, Таврійський і Катеринославський університети. До 1941 року їх поповнили Львівський, Дніпропетровський і Чернівецький, які готували, зокрема, й юристів. Професорами юридичних факультетів вузів було видано ряд підручників з радянського, цивільного та трудового права. Серед їх авторів: Б. М. Соколова, А. Е. Пашерстнік, С. І. Вільнянський.

Формування права свідомого громадянина розпочиналося зі школи при викладанні такого навчального предмета, як суспільствознавство. Даний предмет знайомив учнів з основами радянського права, організацією органів влади, нормами трудового та земельного законодавства, основами історії та економіки. Нажаль з другої половини 30-х років і до початку 60-х років було припинено його викладання. У подальшому матеріал суспільствознавства був дуже заідеологізованим. Ситуація змінилася лише у середині 80-х років, коли змогли повернутися до пріоритету загальнолюдських цінностей, поваги до прав та свобод громадян. Однак 70-ті роки характеризуються цілим рядом негативів для освіти. Це відсутність змін у навчальних програмах, постійне зростання інформації для засвоєння у поєднанні зі старими методами навчання, формальність самостійної роботи, перебільшення ролі адміністративних методів управління. Все це посилювало пасивне ставлення до навчання у студентів. Але були й позитиви для вищої школи. Збільшено увагу до самостійної роботи учнів та запроваджено проведення внутрішньо семестрових атестацій [4].

Однією з важливих подій з сфери формування правосвідомості та правового виховання громадян стало видання у 1989 році підручника «Основи правових знань» авторства С. С. Алексеєва, який значно посилював увагу до правового виховання та на необхідності формування правосвідомості громадян у ранньому віці.

Наприкінці 80-х років в Україні почали більше приділяти уваги методикі викладання права, а з проголошенням незалежності України у 1991 році почалося формування української системи освіти.

Предмети правознавство, основи права, права людини, людина і світ, особа і суспільство, людина в сучасному світі, основи релігієзнавства, філософії посіли належне місце в загальноосвітніх шкільних курсах, основним завданням яких стало формування свідомих особистості [5].

Джерела та література:

1. Редькин П. Какое общее образование требуется от русского правоведа? Речь произнесенная на торжественном собрании Императорского Московского университета. Москва : Университетская типография, 1846. 60 с.
2. Есипов В. В. О преподавании права. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, Краковское предместье, 1901. № 3. 34 с.
3. Гольмстен А. Х. Опыт методики законоведения как предмета преподавания в среднешколе. СПб., 1909. 108 с.
4. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя. Київ : Освіта, 2004. 384 с.
5. Методичні рекомендації щодо вивчення курсу «Людина і світ» / Під заг. ред. Т. В. Ладиченко, Т. В. Бакка. Харків : Основа, 2005. 112 с.

УДК 378.016:341

Баженов О.Л.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ І СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

З'ясовуються об'єктивні чинники необхідності введення в систему закладів вищої освіти навчальної дисципліни «Міжнародне право», як засобу поглиблення і розширення правничих знань підготовки спеціалістів для потреб держави в умовах глобалізаційних процесів у світі та інтеграції України в європейський цивілізаційний простір.

Ключові слова: міжнародне право, навчальна дисципліна, гуманітарні і суспільні заклади вищої освіти, правнича освіта.

В сучасному світі все більшого значення набуває міжнародне право. Про нього ми чуємо у новинах, коли країни звинувачують одна одну у порушенні норм міжнародного права, санкціях, укладанні міжнародних угод, діяльності міжнародних організацій та закріплені примату міжнародного права над національним у конституціях країн. І з огляду на це, в населення й здобувачів освіти у тому числі формується незрозуміле або викривлене розуміння самої суті міжнародного права, котре зводиться до наступного: воно ефемерне, не діє, або ж неефективне, або ж слугує ідеологічним підґрунтям для виправдання країни перед своїм населенням, або ж воно десь є, а що це таке і яка його структура – невідомо.

І ця прогалина у знаннях населення і здобувачів вищої освіти в Україні можна розглядати як слід від радянської системи освіти й ставленням радянського права до міжнародного, що пояснювалося власне закритістю радянської правової системи, її консервативністю, інтровертністю, байдужістю до загальнолюдських цінностей. Як наслідок, Міжнародне право, як навчальна дисципліна, викладається здебільшого лише у юридичних вишах, або факультетах міжнародних відносин, і практично відсутня для інших гуманітарних і суспільних спеціальностей закладах вищої освіти. Зазвичай, правова освіта на цих гуманітарних спеціальностях здійснюється через викладання таких дисциплін загальної підготовки як «Правознавство» і «Основи конституційного права України», в межах яких «Міжнародне право» або відсутнє взагалі, або ж присутнє у вигляді однієї лекції.

І це виглядає дивним, оскільки безперечними є й принципи зміни у взаємодії української та міжнародної правових систем, що відбулися з моменту здобуття незалежності Україною. Міжнародне право стало «інтегрованим» в усі сфери української правової реальності, в усі галузі внутрішньодержавного права. Тому набуває все більшого значення прикладний аспект міжнародного права.

Зважаючи на це, спробуємо обґрунтувати значимість міжнародно-правової освіти в підготовці здобувачів освіти. Насамперед, здобувачі освіти повинні розуміти саму систему міжнародного права та її відмінності від внутрішньодержавного права. Це дасть змогу здобувачу освіти скласти хоча й поверхневу, але загальну картину механізму взаємовідносин між державами, державами і міжнародними організаціями, діяльності міжнародних урядових і міжнародних неурядових організацій, міжнародних судових органів, дасть розуміння основ дипломатичного права, гуманітарного права, міжнародних механізмів захисту прав людини тощо.

По-друге, слід наголосити на значущості міжнародного права і міжнародно-правових інструментів у відстоюванні суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в умовах агресії РФ, оскільки останні, постійно апелюючи до норм міжнародного права, шляхом їх спотворення, намагаються нав'язати Україні й світовому співтовариству хибну думку про події на Сході України. З цих позицій, здобувачі вищої освіти повинні бути ознайомлені і розуміти заходи української влади на міжнародній арені, вміти протидіяти російській пропаганді. Отже, Міжнародне право як навчальна дисципліна безпосередньо несе й ідеологічне навантаження.

І ще один принциповий момент. Сучасне міжнародне право є носієм цивілізаційних цінностей – прав людини та верховенства права, в ньому знаходять прояв і нормативне закріплення гуманізація, демократизація та екологізація міжнародних відносин. Саме як провідник більш прогресивних соціальних інститутів і принципів, міжнародне право є найважливішим інструментом для формування світоглядних установок і професійних правничих цінностей при підготовці майбутніх фахівців у системі вищої освіти.

Таким чином, враховуючи глобалізаційні процеси у світі, прагнення незалежної України вступити в європейський цивілізаційний простір, розвивати інтеграцію з народами світу, міжнародне право, як навчальна дисципліна, в сучасних умовах повинна бути введена у навчальні розклади як обов'язковий предмет практичні на всіх у першу чергу гуманітарних і суспільних спеціальностей вищих закладів освіти й відповідно розроблені навчальні програми, створені навчальні підручники, посібники, інша методична література з врахуванням специфіки кожної спеціальності.

УДК 342.951:37](437.6)

Боровець І. І.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НОРМАТИВНО-ПРОВАВА БАЗА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВНЗ У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Здійснено загальний огляд актуального закону про вищу освіту в Словачькій республіці з акцентом на характерні особливості організації діяльності вищих навчальних закладів.

Ключові слова: закон, вищий навчальний заклад, організація, функціонування, рівень освіти, науково-педагогічний працівник.

Сьогоднішня система словацької вищої освіти базується на положеннях закону № 131/2002, прийнятого Національними Зборами Словацької Республіки 21 лютого 2002 р.

У вступі документу вказано головний предмет діяльності ВНЗ: «Завданням вищих навчальних закладів, які є частиною європейського простору вищої освіти та наукових досліджень, визначається формування та гармонійний розвиток свідомої, мудрої, доброї, творчої особистості, сприяння розвитку освіти, науки, культури, охорони здоров'я на благо всього суспільства...». Акцентуємо увагу

на такому аспекті як «розвиток міжнародної, особливої європейської, співпраці шляхом підтримки суспільних проєктів з вищими навчальними закладами за кордоном та іншими іноземними інституціями, мобільністю працівників та студентів вищих навчальних закладів та взаємних визнанням навчання та дипломів про освіту».

Згідно закону в Словаччині функціонують наступні типи ВНЗ: публічні (за внутрішньою сутністю діяльності відповідають українському визначенню – державні); державні (приблизним українським відповідником терміну є спеціалізований заклад, що здійснює підготовку кадрів на державне замовлення) трьох напрямків: військового, поліцейного, охорони здоров'я; приватні; філіали іноземних навчальних закладів. Станом на кінець 2020 р. у Словацькій республіці діють 20 публічних, 3 державних, 11 приватних та 4 закордонних ВНЗ (див. Додаток).

ВНЗ зобов'язуються складати перспективний план розвитку на період кожних наступних шести років. У законодавчому регулюванні більшості напрямків діяльності, структурі органів та організації навчання у ВНЗ словацька нормативно-правова база є схожою з українською, тому в наступних сюжетах зупинимося на особливостях, на яких варто акцентувати увагу.

Передбачене досить суворе покарання у формі штрафу за надання освітніх послуг юридичними особами, що не підпадають під законодавче визначення «вищий навчальний заклад» (від 16600 до 500000 євро), а також у разі організації навчання за неакредитованими або позбавленими акредитації спеціальностями (від 5000 до 20000 євро).

Репрезентативними органами самоврядного простору вищої освіти у Словаччині є: Рада закладів вищої освіти, студентська рада закладів вищої освіти, словацька ректорська конференція. Ректорів терміном на 4 роки призначає або ж знімає з посади безпосередньо президент Словацької республіки. Кандидатури ректора висуває Академічний сенат (15-членний представницький орган, склад якого щонайменше на 1/3 творять студенти) відповідного ВНЗ, а власне подання президенту здійснює профільний міністр.

Параграфи № 34 та № 39 закону присвячені богословським та конфесійним ВНЗ, на порядок функціонування яких впливають позиція та приписи відповідної церкви чи конфесії. Особливими приписами (параграф 50, ч. 10) визначаються також навчальні програми у галузі медицини, інженерної та будівничої справ.

У фінансових справах цікавим положенням закону є можливість ВНЗ брати кредити, але за низки умов: якщо сума кредиту не перевищує 60 % надходжень попереднього фінансового року; сума річних платежів по кредиту не перевищуватиме 25 % надходжень упродовж бюджетного року; на дану справу не можуть бути використані кошти, виділені для ВНЗ державним бюджетом.

Законом передбачено, що приватний ВНЗ може називатися університетом за умови, що отримає дозвіл на надання освітніх послуг третього (найвищого, докторантського, відповідає нашій аспірантурі) рівня на не менш, ніж п'яти спеціальностях, а також у своїх лавах матиме не менше 2 тис студентів. Філіал закордонного навчального закладу може свою внутрішню діяльність організувати за власними параметрами, але зобов'язаний подавати словацьким владним органам інформацію про свою діяльність, в тому числі фінансову звітність.

Організація навчального процесу на бакалаврському ступені передбачає три (180 кредитів) або чотири (240 кредитів) академічних роки. Заочне навчання містить однакову кількість кредитів, але розтягнуте відповідно на чотири та п'ять років. Здобувач стає дипломованим бакалавром за результатами захисту бакалаврського дослідження (проекту). Студент може одночасно здобувати освіту за двома і навіть більше спеціальностями. Здобувачі магістерського ступеня навчаються три роки (денна форма) та чотири роки (заочна) з обов'язком засвоєнням 360 навчальних кредитів. Для отримання магістерського ступеня виконуються та захищаються дипломні роботи (проекти).

Докторантське навчання (тобто аспірантура) триває три-чотири роки (180-240 кредитів) на стаціонарі або ж чотири-п'ять років заочно. У положеннях привертає увагу можливість ВНЗ «укласти угоду про спільні захисти дисертаційних робіт у акредитованих програмах із закордонним ВНЗ, якщо це уможливають законодавчі приписи відповідної держави».

Окремий параграф врегульовує процес запису здобувачів вищої освіти на певні навчальні предмети, які вони бажають вивчати. Серед прав студента важливими бачаться можливість зміни індивідуальної навчальної програми в межах спеціальності, в рамках визначеного порядку вибрати темп навчання, черговість предметів, викладача (у разі кількох визначених альтернатив), паралельно навчатися в іншому ВНЗ. Цікавим положенням є право

«хоча б раз на рік мати можливість у формі анонімного опитування висловитися про якість навчання та про викладачів».

На рівні ВНЗ та факультетів передбачена діяльність дисциплінарних комісій, які моніторять ситуацію та розглядають справи порушень студентами їх обов'язків у навчальному процесі. При цьому половина складу дисциплінарної комісії формується зі студентських представників. Дисциплінарне порушення студентом, що сталося більш, ніж рік тому, вважається пробаченим, однак даний припис не стосується перерваного навчання (тобто академічної відпустки). Згідно параграфу № 101 держава або ВНЗ може надавати студентам позику на оплату навчання.

Структура науково-педагогічної спільноти словацького ВНЗ наступна: професори, запрошені професори, доценти, кваліфіковані асистенти (приблизно відповідають нашому рівню «старший викладач»), асистенти, лектори. Дещо незрозумілим вітчизняному читачеві бачиться статус лекторів. Згідно закону до їх обов'язків входить «навчання, що не передбачає активну участь у дослідженнях, тобто практичні заняття, оцінювання студентів... участь у створенні навчальних матеріалів». Для виконання функцій лектора достатньо мати перший (бакалаврський) ступінь навчання, тому, очевидно, він відповідає нашому рівню «лаборант».

Словачина не є винятком у сучасних тенденціях розвитку вищої освіти щодо скорочення кількості ВНЗ. Міністр освіти, науки, досліджень та спорту СР Браніслав Греглінг у червні 2020 р. розпорядився відкликати державний дозвіл на функціонування приватної академії ЗМІ та маркетингової комунікації в Братиславі. Тобто підвищуються вимоги до якості роботи навчальних закладів, а головним критерієм у вирішенні питання подальшого функціонування чи закриття ВНЗ буде інтерес студентів щодо здобуття у ньому освіти. Взятий курс на фінансування публічних ВНЗ за принципом – «гроші від держави – лише за справжню якість». Більше того, міністр анонсував підготовку нового закону про вищу освіту.

У жовтні 2020 р. секретар профільного міністерства Л. Пауліс озвучив головні актуальні проблеми, які цілком перегукуються з українськими: мала кількість абітурієнтів, слабкий рівень підготовки випускників середніх шкіл, масовий відтік молоді у закордонні навчальні заклади, перевага пропозиції над попитом на ринку освітніх послуг та необхідність об'єднання ВНЗ.

Отже, Словаччина наразі на порозі кардинальних законодавчих змін у сфері вищої освіти.

Джерела та література:

1. Beblavý M., Kišš Š. Nové idey pre Slovensko. 12 riešení pre kvalitnejšie vysoké školy. Niekoľko nových myšlienok do diskusie o reforme VŠ na Slovensku. Bratislava : Pre SGI vydal ADIN, s.r.o., 2010. 27 s.

2. Jánošíková A. Proces spájania vysokých škôl na Slovensku už započal. Rozhovor so štátnym tajomníkom Ministerstva školstva, Ľudovítom Paulisom. Učiteľské noviny, 24 októbra 2020. URL: <https://www.ucn.sk/rozhovory/proces-spajania-vysokych-skol-na-slovensku-uz-zapocal-rozhovor-so-statnym-tajomnikom-ministerstva-skolstva-ludovitom-paulisom> (дата звернення – 15.11.2020).

3. Vláda zrušila vysokú školu, minister Gröhling plánuje nový zákon. Bratislavský kraj, 15 júna 2020. URL: <https://bratislavskykraj.sk/vlada-zrusila-vysoku-skolu-minister-grohling-planuje-novy-zakon/> (дата звернення – 2.12.2020).

4. Zákon z 21. februára 2002 o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Zákony pre ľudí.sk. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/z/2002-131>. (дата звернення – 13.11.2020).

Додаток

Перелік вищих навчальних закладів Словацької республіки

Публічні навчальні заклади
Університет імені Коменського в Братиславі
Університет Павла Йозефа Шафаріка у Кошицях
Університет ветеринарії та фармацевтики у Кошицях
Університет Матея Бела у Банській Бистріці
Трнавський університет у Трнаві
Університет Костянтина Філософа у Нітрі
Словацький сільськогосподарський університет у Нітрі
Словацький політехнічний університет у Братиславі
Жілінський університет у Жіліні
Технічний університет у Кошицях
Технічний університет у Зволені
Економічний університет у Братиславі
Університет музичного мистецтва у Братиславі
Університет образотворчого мистецтва у Братиславі
Прешовський університет в Прешові
Тренчанський університет Александра Дубчека в Тренчіні

Академія мистецтв в Банській Бистріці
Університет Св. Кирила і Мефодія в Трnavі
Католицький університет у Ружомберку
Університет Я. Селего в Комарні
Державні навчальні заклади
Академія корпусу поліції в Братиславі
Академія збройних сил імені Мілана Растислава Штефаніка
з центром у Ліптовському Мікулаші
Словацький медичний університет у Братиславі
Приватні навчальні заклади
Університет менеджменту
Університет економіки та менеджменту управління у Братиславі
Університет медицини та соціальної роботи ім. Св. Альжбети в Братиславі
Європейський університет
Університет Danubius
Університет міжнародного підприємництва в Прешові
Центральноєвропейський університет у Скаліці
Фінансовий університет у Дубніці-над-Вагом
Університет управління безпеки у Кошицях
Братиславський університет ліберальних студій
Академія музики та мистецтва ім. Яна Альбрехта у Банській Штявниці
Закордонні навчальні заклади
Університет міжнародних відносин та зв'язків з громадськістю (Чехія)
Supérieur Spécialisé de la Mode – Інститут моди (Франція)
Університет св. Іштвана (Угорщина)
Collegium Humanum – Університет управління (Польща)

Бортна Л. В.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті розглядаються основні тенденції формування правової культури українського суспільства в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Розглядається питання співвідношення права і моральності виділяють окремі аспекти цих феноменів.

Ключові слова: *правова культура, правосвідомість, закон.*

Сучасний етап розбудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави та трансформаційні перетворення українського соціуму вимагають глибокого вивчення теоретичною юридичною наукою проблем ефективності дії права, його місця у правовому житті. Важливими аспектами зазначеної проблематики є питання, пов'язані з поняттям правової культури, її детермінантної ролі у правовому та культурному розвитку особи та суспільства. В правовій культурі існує немало дискусійних питань і невирішених проблем. До них слід віднести, проблематику дослідження природи, структури і об'єктивності оцінки правової культури. Неясність багатьох її аспектів не може не позначитися на розвитку концепцій соціалізації і виховання людини як суб'єкта права.

Мета статті визначити основні тенденції формування правової культури в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Історіографія дослідження. Тема формування правової культури знайшла висвітлення в працях українських та закордонних авторів. Російський вчений А. А. Алексеев зазначає, що сутність правової культури це визначення загального якісного стану всіх її складових, в тому числі і через правосвідомість, який визначає знову ж якісний рівень правосвідомості: «загальний стан. . . правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості...» [1, с. 51] А. П. Овчиннікова в своїй дисертації простежує процес формування та використання концептів правової культури – особливих правових понять, які в культурному контексті набувають складного багатозначного забарвлення[4, с. 7]. П. Рабінович визначає, правова система включає різні правові акти, різні види правосвідомості, форми (засоби) її виявлення та стан законності [2, с. 12-23]. На думку С. І. Максимова, правова культура є

інтегральною характеристикою розвитку правової системи. Важливим показником правової культури є рівень розвитку правової діяльності, що складається з теоретичної продуктивної (діяльність учених юристів) та репродуктивної діяльності (юридична освіта у всіх її видах і установах), а також і практичної – правотворчої і правореалізуючої, у тому числі правозастосовної діяльності [8, с. 9].

Основний зміст. Особливу роль в формуванні правової культури в Російській імперії в другій половині XIX – XX ст. відіграли реформи, в результаті яких докорінно змінився процес судочинства в імперії, і цим самим було внесено зміни у формування правової культури. Свій внесок в формування правової культури внесли представники російського лібералізму другої половини XIX ст. [1, с. 13].

Основному завданню, вирішенню якого намагалися присвятити свої праці багато представників російського лібералізму другої половини XIX ст., стала проблема співвідношення моралі та права [3, с. 7]. Особлива увага приділялася кожній окремій людині, як особистості. Декларувалася повна свобода людини, право людини на власність на вільну конкуренцію в сфері праці [3, с. 8].

Характерною рисою права – обмеження волі, що регулюється законом, викликало дискусію про зміст об'єктивного і суб'єктивного права, принципова різниця яких полягала в тому, що суб'єктивне право це можливість кожної людини здійснювати певні вчинки або вимагати певних дій, а об'єктивне право і є той самий закон, який визначає межу свободи для кожної людини. Звідси випливає загальне визначення – «право є воля, яка обмежується законодавчим актом» [5, с. 11].

В процесі розгляду питання співвідношення права і моральності виділяють окремі аспекти цих феноменів і ті сторони, які їх приводять до протиріччя [6, с. 15]. Моральний і юридичний закони мають загальну природу походження, але контролюють різні галузі волі людини. Юридичний закон є необхідністю для існування будь якого суспільства, так як обмежує посягання на власність і права людини з боку інших членів суспільства. Юридичний закон повинен максимально згладжувати моральність між людьми, але не поширювати і не створювати нерівності [5, с. 23].

Еволюцію правової культури, на думку лібералів, наявність великої кількості юридичних норм, які в прямому сенсі суперечать моральним законам, хоча повинні підтримувати такі моральні категорії, як «добро» і «правда». Правові норми з одного боку обтяжу-

ють обов'язки, а з іншого боку наділяють правами, можливостями. Норми моралі лише обтяжуючі. Відповідно моральним нормам ти лише зобов'язаний здійснювати певні дії, вести себе певним чином. Норми права в двосторонніх відносинах для одного будуть обов'язком, а для іншого уже правом [7, с. 34].

Споглядаючи різницю між правом і моральністю в їх мотиваційній взаємодії на вчинки людини. Право набагато більше мотивує здійснювати вчинки, які сторона відповідача заслуговує [5, с. 45]. Коли ми оплачуємо борг – кредитор має повне право отримати цей борг. Так як здійснення морального вчинку – це всього лише наше внутрішнє бажання, яке ми здійснюємо лише відповідно своїм внутрішнім установам.

Для еволюції правової культури велике значення мала дискусія про природне і позитивне право. Природне право – це право невід'ємне, що витікає із самої сутності природи людини, воно першопочаткове в відношенні позитивного права [1, с. 32]. Позитивне право охороняє порядок, владу і майно, що в сукупності є для людини лише умовною цінністю, всі вони цінні для людини не самі по собі, а як інструмент, який ставить за мету охороняти людську особистість і волю. Людська особистість і повинна бути абсолютною цінністю [6, с. 120]. При цьому, хоч природне право – це і є право від природи, по народженню, але все ж воно не є постійним і незмінним. Тут єдиний елемент природнього права, що має бути завжди при ньому – це обмеження волі іншої людини. Таким чином, природне право майже те саме, що і моральний закон, природне право базується лише на принципах добра. В усьому іншому воно змінюється і переформатовується в зв'язку з розвитком людини і суспільства, так як в різні історичні епохи поняття добра докорінно відрізнялося одне від одного [1, с. 63].

Прогресивною рисою для правової культури є твердження Б. А. Кістяківського про обмеження закону в правовій державі, де він не може втручатися в галузь невід'ємних прав особистості і громадянина. Свобода совісті є важливим особистим (суб'єктивним) правом людини, яке повинно бути не лише закладено в основні закони держави, але і беззаперечно виконуватись на практиці [2, с. 142]. Революційним потенціалом були наповнені ідеї, що стосувалися права на проведення зборів і демонстрацій, права на особисту недоторканність, права на вільний вибір професії. Кістяківський звертав увагу на розвиток руху робочих і вважав необхід-

ним віднести до особистих прав і закріпити законодавчо право на працю. Із права на працю повинні були витікати побічні права – можливість отримання грошової компенсації в тому випадку, якщо людина отримала виробничу травму і втратила працездатність, а також можливість спільно з іншими групами робочих проводити акції протесту і бастування в тому випадку, якщо вважається, що права працюючих в даній ситуації грубо порушені [2, с. 144]. Б. А. Кістяківський багато в чому перебільшив декларацію деяких особистих прав людини, які багато в чому в сучасних державах застосовуються практично в тих же формулюваннях і зафіксовані в конституціях [2, с. 145].

Наступним явищем, яке справило вплив на формування правової культури того періоду, є правовий нігілізм – заперечення права як в цілому так і частинами [9, с. 29]. Б. Н. Чичерін писав про те, що «російський ліберал не бажає визнавати». Кожний хотів визнати лише той закон, який був би йому до душі. Несприйняття права виражалось в аналогічному відношенню до будь яких інститутів влади, в особливості до тих, які основною своєю діяльністю мали захист правопорядку – поліція. Він зазначав, що правовому нігілізму більш підтверджено саме молоде покоління, а це негативно впливає на формування правової культури в суспільстві [7, с. 73].

На думку Б. А. Кістяківського, правовий нігілізм російської інтелігенції заснований на традиційних уявленнях людини про право, як про щось несправедливе. Російський інтелігент першопочатково не володів дисципліною ні в правовому, ні в соціальному сенсі, а право і правові норми ніколи не були для нього цінністю. При цьому сам Б. А. Кістяківський з нігілістичним підходом був різко не згоден. Він вважав, що цьому сприяє низький рівень правосвідомості в суспільстві, з яким потрібно боротися за допомогою юридичної освіченості [2, с. 147].

Рішення проблеми правового нігілізму російський лібералізм бачив в тому, що держава при розробленні правових норм повинно брати до уваги особливості психологічного і емоційного сприйняття права російським суспільством – щоб не правова норма визначала поведінку і уявлення людини, а щоб поведінка і уявлення про те, як вірно і добре, визначало правову норму [4, с. 8-14].

Таким чином, еволюція правової культури в суспільстві визначається дискусією в співвідношенні між правовою нормою і моральним законом, що проводилася російськими лібералами. Ряд

їх ідей носив еволюційний характер, інші – відповідали революційним настроям того часу. Дана дискусія мала значення для розповсюдження в суспільстві ідей необхідності виконання правових норм, які враховують певні свободи людини. В цих дискусіях питань справедливості, волі, обов'язку, дотримання моральних норм набули соціального і індивідуального виміру. Але концепція прав особистості в імперії залишається вторинною по відношенню до державного і соціального права.

Джерела та література:

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юридическая литература, 1982. 360 с.
2. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое // Вопросы философии. 1990. №6. С. 141-149.
3. Максимов С. І. Правова культура як інтегральна характеристика правової системи // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.- практ. конф., 3 червня 2010 р, Харків / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. // Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. С. 7-9.
4. Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Одеса, 2016. 20 с.
5. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / [ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова) та ін.]. Харків: Право, 2008-2010. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. 2008. 726 с.
6. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / [ред. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк]. Харків: Право, 2007. 248 с.
7. Рабинович П. М. Основы общей теории права и государства. Харьков: Консум, 2005. 320 с.
8. Рабинович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України // Вісник Академії правових наук України. 2006. № 2 (45). С. 4-9.
9. Яковюк І. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи // Вісн. Акад. правових наук України. 2008. № 1 (52). С. 47.

*Демчинська М. В.
вчитель історії та правознавства ЗОШ №7
м. Кам'янець-Подільський*

ТРЕНІГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАННІ ПРАВОЗНАВСТВА: З ДОСВІДУ РОБОТИ

Провідна педагогічна ідея досвіду – виявлення і розкриття реалізації навчальних цілей, загального розвитку учнів, надання кожному з них оптимальної можливості в особистісному становленні й розвитку, розширення можливостей самовизначення. Створення дидактичних умов для ситуації успіху дитини у процесі навчальної діяльності, збагачення її мотиваційної та інтелектуальної сфер. Тренінги – це інтенсивна форма навчання та формування навичок. І першими такими навчальними формами можна, напевно, вважати різноманітні посвячення та ініціації древніх людей, метою яких був якісний стрибок свідомості, перехід його на новий рівень.

Ключові слова: *тренінг, інтерактивні методи, навчання, виховання, особистість, інноваційні технології.*

Система освіти в Україні на сучасному етапі розвитку зазнає суттєвих змін. Унаслідок цього перед педагогічною наукою постають важливі питання, суть яких зводиться до того, які філософсько-світоглядні ідеї потрібно взяти за основу загальнотеоретичних засад розбудови національної школи, як трансформувати ці ідеї щодо специфіки України і в який спосіб впровадити їх в усі галузі педагогічної діяльності?

З утворенням незалежної Української держави стратегічним завданням реформування освіти стало, як зазначається в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, відродження й розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої творчої особистості, зміцнення її фізичного і морального здоров'я.

Розвиток дитини є основною складовою її виховання. Кожна дитина індивідуальна, талановита та особлива. Важливо лише створити передумови та надати їй можливість проявити свої природні задатки. Сприяти їх розвитку та вдосконаленню.

Вдосконалення особистості відбувається на основі набуття практичного досвіду, важливою складовою якого є:

- розвиток навичок інтеграції та взаємодії із зовнішнім середовищем;
- знайомство учнів з правом, його важливою роллю в житті суспільства;

- усвідомлення учнями найбільш важливих понять і термінів юридичної науки;
- формування у дітей фундаментальних цінностей, таких як права та свободи людини і громадянина, активної громадянської позиції;
- вироблення в учнів уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів, оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими, здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх, опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів;
- застосування на правовому матеріалі критичного мислення, аналізу, синтезу, оцінки, рефлексії, уміння спілкуватись, дискутувати, розв'язувати проблеми, формувати навички правомірної поведінки.

Провідна педагогічна ідея досвіду – виявлення і розкриття реалізації навчальних цілей, загального розвитку учнів, надання кожному з них оптимальної можливості в особистісному становленні й розвитку, розширення можливостей самовизначення. Створення дидактичних умов для ситуації успіху дитини у процесі навчальної діяльності, збагачення її мотиваційної та інтелектуальної сфер.

Тренінги – це інтенсивна форма навчання та формування навичок. І першими такими навчальними формами можна, напевно, вважати різноманітні посвячення та ініціації древніх людей, метою яких був якісний стрибок свідомості, перехід його на новий рівень. Формування тренінгів в окремий метод навчання і поява пізніше їх різновидів пов'язують з ім'ям американського психолога Курта Левіна. Цей соціальний психолог в 1946 році створив спеціальні тренінгові групи, метою яких було вдосконалення навичок спілкування. Учений стверджував, що більшість ефективних змін у поведінці, настановах людей відбувається в групах. Щоб виробити нові форми поведінки, свої певні настанови, людина повинна навчитися бачити себе очима інших.

У практичній діяльності загальноосвітньої школи проблема активізації навчальної діяльності учнів є однією з найактуальніших, оскільки саме в процесі навчання відбувається розвиток особистості. Вміле використання інноваційних технологій для активі-

зації навчальної діяльності значно збагачує навчально-виховний процес, підвищує ефективність роботи кожного вчителя.

Інноваційні технології – це цілеспрямована система прийомів, засобів організації навчальної діяльності, що охоплюють увесь процес навчання від визначення мети до отримання результатів. Вони спираються на потреби та інтереси учнів.

Отже, вважаю необхідним введення в навчальний процес таких моделей навчання, які органічно поєднуються із традиційними формами та методами, легко застосовуються на різних етапах уроку.

Розв'язання поставленої задачі – завдання інтерактивних технологій, що передбачають навчальний процес за умови активної взаємодії всіх учнів у ході уроку в малих групах, де відбувається розподіл ролей, чітке виконання обов'язків учасників. За такої організації навчання вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими спрямовує діяльність груп. Звідси ідеї «активного навчання», «безпосереднього досвіду», «персоналізації знань», «права учня на турботу та увагу», «необхідність створення атмосфери відвертості та взаєморозуміння». Згідно з таким підходом змінюється зміст навчання, програма складається відповідно до потреб та інтересів учнів; навчальний процес структурується на солідарній основі; вчитель виконує роль консультанта та джерела знань, а не контролера; постійно існує вибір пізнавальної альтернативи, а сутність навчання зводиться до накопичення суб'єктивного досвіду.

Готуючись до проведення тренінгу, використовую таку підготовчу роботу:

- 1) визначаю цілі та завдання тренінгу;
- 2) розробляю план-сценарій тренінгу;
- 3) за потребою готую заздалегідь учнів до проведення тренінгу (роздаю питання, що будуть розглядатися, проблеми, які будуть обговорюватися, літературу для попереднього опрацювання);
- 4) здійснюю самопідготовку: продумую власні дії щодо проведення інтерактивної взаємодії, передбачаю план обговорення проблеми та можливі висновки, що зроблять учні, обираю час і форми узагальнення висновків);
- 5) розподіляю ролі між учасниками, продумую активну участь кожного;
- 6) готую приміщення до проведення тренінгу та необхідні матеріали.

На уроках-тренінгах відбувається співпраця – спільна діяльність для досягнення загальних цілей, коли учні починають розуміти: вони можуть досягти своїх особистих цілей тільки за умови, що їхні товариші з групи також досягнуть успіху. Успіх кожного – це успіх групи. Тренінг – це запланований процес, призначений дати або поновити знання та навички й перевірити ставлення до проблеми, ідеї, поведінки з метою їхньої зміни й оновлення.

Тренінг на уроці правознавства, у моєму розумінні, це своєрідна форма роботи, що полегшує засвоєння учнями програмового матеріалу й виконує кілька функцій. По-перше, він має сприяти створенню позитивної атмосфери на уроках. Адже робота може бути продуктивною лише тоді, коли створені належні умови для творчої самореалізації особистості, усунені передумови дискомфорту, спричиненого різницею соціальних і вікових статусів учителя й учня. По-друге, тренінг покликаний формувати в учнів навички вільно, але толерантно висловлювати власні судження, не боячись осуду з боку оточуючих і членів команди. Головним принципом роботи має стати теза про те, що кожна думка має право на існування. По-третє, подібна форма роботи якнайкраще вчить працювати в команді, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. У своїй роботі я ніби свідомо відсуваю себе на другий план, але не залишаюся осторонь. Я даю змогу учням розкрити себе повною мірою: це сприяє створенню ситуації успіху, при якій кожна дитина вірить у свої сили та можливості, прагне підняти планку свого професійного рівня. Педагог у свідомості дитини має перетворитися з джерела інформації, «істини в останній інстанції» та карального органу на особу, яка спонукає до дії, людину, здатну дати корисну пораду, прийти на допомогу у скрутний момент. Першочерговим моїм завданням є навчити дитину навчатись.

Отже, на уроках-тренінгах відбувається співпраця – спільна діяльність для досягнення загальних цілей, коли учні починають розуміти: вони можуть досягти своїх особистих цілей тільки за умови, що їхні товариші з групи також досягнуть успіху. Успіх кожного – це успіх групи.

Педагогу слід усвідомлювати, що змістом такого уроку є програмовий матеріал. Мета – реалізація навчальних цілей, загальний розвиток учня, надання кожному з них оптимальної можливості в особистісному становленні й розвитку, розширення можливостей самовизначення.

Результат – створення дидактичних умов для ситуації успіху дитини у процесі навчальної діяльності, збагачення її мотиваційної, інтелектуальної та інших сфер.

Отже, уроки-тренінги – така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть у процесі пізнання: або кожен учень має конкретне завдання, за виконання якого він повинен публічно відзвітуватися, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою завдання.

Уроки-тренінги забезпечують підвищення комунікативного аспекту навчання, абстрактне мислення, логічне мислення учнів. Процес закріплення, повторення, узагальнення знань стає більш творчим, обдуманим. Тому мова йде про оптимізацію навчання. Оптимізація – максимум багатомірний процес, відображений в поступовій реалізації принципу, критеріїв, алгоритму та впливу на результат. Тренінги можуть використовуватися при вивченні нового матеріалу, при закріпленні знань.

Чи можу я стверджувати про високу результативність своєї професійної діяльності? Саме так. Використання уроку-тренінгу допомагає розвинути в кожного учня гнучкість мислення, навчити логічно розмірковувати, шукати нестандартні шляхи вирішення проблем, самостійно робити висновки, використовувати одержану інформацію в різних ситуаціях, об'єктивно оцінювати свої досягнення. Уже впродовж кількох років мої учні є призерами міських, обласних та Всеукраїнських олімпіад з правознавства.

Сьогодні дуже важливо для людини діяти ініціативно, творчо в будь-яких обставинах, цей соціальний запит відповідає потребам дитини бути незалежним, щоб знати і мати можливість використовувати свої можливості.

Джерела та література:

1. Долбенко Т. Активізація пізнавальної діяльності підлітків: ігрові технології // Рідна школа. 2004. №10. С.76-78.
2. Конституція України. К., 1996. 54с.
3. Кравцова І. А. Ігрова діяльність учнів в процесі навчання та формування інноваційної особистості // Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг, 2007. Вип.17.
4. Макшанов С. И. Психология тренинга. СПб., 1997. 237 с.
5. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. Київ : Видавництво. А.С.К., 2004 – 192 с.

6. Освітні технології: Навчал. метод. посібник /О. М. Пехота, А. З. Кік-тенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. Ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

7. Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва : Высшая школа, 1991.

8. Актуальні питання дошкільної та початкової ланок освіти: збірник наукових і науково-методичних праць / редкол.: І. М. Шимко та ін. Вип. 2. Кривий Ріг: КДПУ, 2009. 252 с.

УДК 37.016:34

*Лустюк Ю. А.
Шубківський ліцей,
с. Шубків*

ВИКОРИСТАННЯ КАРИКАТУРИ ЯК ВІЗУАЛЬНОГО ДЖЕРЕЛА НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

Проаналізовано ефективність використання карикатури як візуального джерела на уроках правознавства. Визначено роль карикатури правового змісту у поглибленні знань, розвитку критичного та правового мислення, поглибленні інтересу до пізнавальної та творчої діяльності, формуванні ключових та предметних компетентностей. Запропоновано алгоритм теоретичної підготовки педагога, у роботі з даним видом візуального джерела. Опрацьовано правомірні моделі поведінки в життєвих ситуаціях, що дозволяють регулювати взаємовідносини, аналізувати і синтезувати правовий матеріал за допомогою карикатур.

Ключові слова: *карикатура, візуальні джерела, предметні компетентності, пізнавальний процес, критичне мислення.*

Згідно з сучасними вимогами, визначеними Державним стандартом базової та повної середньої освіти, перед учителем суспільних предметів поставлено завдання допомогти учням набути предметних компетентностей, які дадуть можливість індивідуалізувати та олюднити теоретичні знання, зрозуміти перебіг правових ситуацій, сформувати позитивну мотивацію до пізнавальної діяльності.

Одне з актуальних завдань сучасної школи – пошук оптимальних шляхів зацікавлення учнів правознавством. Вчитель повинен формувати не лише вузьконавчальні, а й широкі пізнавальні мотиви.

Візуальні джерела на уроках правознавства – системна робота, заснована на опрацюванні відповідної джерельної бази, що дозволяє самостійно розкрити сутність правових подій, явищ, процесів. Застосування карикатури як одного із видів візуальних дже-

рел при вивченні правознавства має високу ефективність для поглиблення інтересу учнів до пізнавальної та творчої діяльності, для формування в них ключових та предметних компетентностей.

Історіографічний огляд. Не слід вважати використання карикатур на уроках новацією. Карикатури використовувались і в радянських підручниках, переважно в курсі всесвітньої історії, та вважались одним з основних засобів унаочнення матеріалу.

Проблемі використання карикатур на уроках історії присвячені публікації, дослідження, рекомендації відомих науковців, дидактів, методистів: О. О. Вагіна, О. А. Горяйнової, Ю. Комарова, П. Мороза, О. В. Фірцева, М. В. Комарова і О. Пометун [6, с. 267].

На жаль, методичних рекомендацій використання карикатури як виду візуального джерела на уроках правознавства дуже мало. Це говорить про недостатню зацікавленість фахівців даною проблематикою. Дана стаття є спробою заповнити цю прогалину.

Метою статті є визначення методичних аспектів використання карикатури як виду візуального джерела на уроках правознавства. На основі узагальненого досвіду ставлю за мету показати необхідність виявлення, осмислення і реалізації нових властивостей і функцій карикатури як засобу візуалізації та адекватного технологічного способу роботи з ними.

Зміст проблеми. Особливе місце на сучасному етапі відводиться вивченню основ правознавства, які формують правосвідомість і правову культуру здобувачів освіти.

Створення в Україні високорозвинутого громадянського суспільства і розбудова на основі Конституції України суверенної, незалежної, демократичної, правової держави потребує суттєвих змін щодо підходів формувань нового покоління. Без належного рівня правової освіти і навичок правомірної поведінки неможлива нормальна участь особи у суспільному житті. Старшокласник повинен бути психологічно готовим до вступу в доросле життя. Нові якості набуваються під час пізнавального процесу, який є складовою частиною будь-якої людської діяльності. Пізнавальні процеси на уроках правознавства дають можливість визначити мету, плани, зміст діяльності, обіграти хід цієї діяльності, свої дії, поведінку, передбачити результати своїх дій та керувати ними [4].

Карикатури правового змісту – це цілком самодостатні джерела, які варто використовувати на уроках правознавства не лише для поглиблення знань, а й для розвитку в здобувачів освіти кри-

тичного та правового мислення. Використання того чи іншого інформаційного джерела при вивченні певної теми має бути доцільним і залежати від мети, яку прагне досягти вчитель на уроці правознавства.

Карикатури на правову тематику можна використовувати як засіб вивчення думок людей з різними політичними поглядами. Схема аналізу карикатур правовиховного змісту повинна передувати процедурі її опису. На цій стадії не потрібно будувати припущень щодо того, що учні бачать. Достатньо описати персонажів, зображених на карикатурі. Як вони одягнені? Що вони роблять? Наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі? Якщо зображення гіперболізовано, то якими засобами це досягається? Також необхідно описати, що діти бачать на задньому/передньому плані, у центрі, з лівого та правого країв карикатури. Після цього можна переходити до безпосереднього аналізу карикатури правовиховного змісту [2].

Важливою умовою успішної роботи з карикатурами є правильне використання робочого часу уроку. Щоб раціонально його використати, варто застосовувати випереджаючі завдання, коли учні будуть приходити на урок з певною теоретичною підготовкою з теми. Ідеальним варіантом для роботи в цьому напрямку є домашні завдання. Саме їх і можна зробити творчими, коли діти, застосувавши інформаційні компетентності, відшукають потрібну інформацію самостійно [5, с. 25]. Важливим джерелом інформації може стати електронний варіант тижневика «Юридичний вісник України», де можна знайти ряд цікавих карикатур правового змісту.

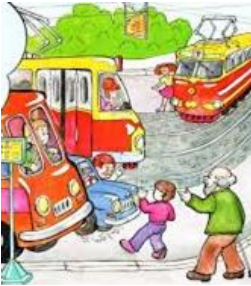
Враховуючи методичні рекомендації для проведення державної підсумкової атестації з предмета «Основи правознавства» для учнів 9-х класів, яка проводиться в письмовій формі, при складанні завдань вчителю слід взяти до уваги перелік типів завдань. Різноманітність завдань дає можливість виявити й оцінити рівень сформованості правової предметної компетентності дев'ятикласників у сукупності таких як інформаційна (правові знання), логічна (розвиток юридичної логіки), процесуальна (правові вміння), аксіологічна (емоційно-ціннісне ставлення учня до правових явищ і процесів); поточні зміни в чинному законодавстві України; відповідність завдань віковим особливостям учнів 9-х класів (розвиток критичного мислення, вміння абстрагувати, життєвий досвід тощо). В переліку методичних рекомендацій вміщені завдання з

визначення поняття та ілюстрації його прикладом. Таким прикладом може виступити карикатура правового змісту. Виконуючи такі завдання, діти відтворюють поняття якомога точніше до дефініцій, поданих у нормативно-правових актах, або ж подають визначення поняття у сукупності його суттєвих ознак. Важливо, щоб учні продемонстрували вміння ілюструвати теоретичне положення конкретним прикладом, що й слугуватиме індикатором їхнього розуміння основних теоретичних положень правознавства [1].

При викладанні предмету «Основи правознавства» особливу увагу слід приділити правовідносинам, учасниками яких є неповнолітні особи. Саме використання карикатури як візуального джерела на даних уроках уможливорює формування конкретних знань і загально правових уявлень здобувачів освіти і застосування ними правових знань для реалізації і захисту прав, свобод і законних інтересів. Також це дозволяє регулювати взаємовідносини з іншими людьми, вибирати правомірні моделі поведінки в життєвих ситуаціях, аналізувати і синтезувати правовий матеріал [3, с. 78].

До прикладу може бути робота з таблицею, в якій вміщені карикатури. Здобувачі освіти отримують завдання описати те, що зображено на карикатурах. Хто є учасниками ситуації? Чи можна кваліфікувати ситуацію як адміністративне правопорушення? За якими ознаками? Визначають вид правопорушення і міру відповідальності за допомогою витягів з Кодексу України про адміністративні правопорушення і заповнюють таблицю.

Карикатура	Вид адміністративного правопорушення	Вид адміністративного стягнення відповідно до КУпАП
	<p>Куріння в забороненому законом місці</p>	<p>Куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради, тягне за собою попередження або накладення штрафу від 3 до 10 НМДГ (ст.175-1 КУпАП)</p>

	<p>Розпивання пива в забороненому законом місці</p>	<p>Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив дозволено відповідним органом місцевого самоврядування, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 5 НМДГ (ст.178 КУпАП).</p>
	<p>Перехід вулиці в забороненому місці</p>	<p>Непокора пішоходів сигналам регулювання дорожнього руху, перехід ними проїзної частини у невстановлених місцях або безпосередньо перед транспортними засобами, що наближаються, невиконання інших правил дорожнього руху - тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від трьох до п'яти НМДГ (ст.127 КУпАП).</p>

	<p>Порушення правил пожежної безпеки в лісі</p>	<p>Порушення вимог пожежної безпеки в лісах тягне за собою накладення штрафу на громадян від 1 до 3 НМДГ і на посадових осіб - від 3 до 10 НМДГ. Знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 10 НМДГ і на посадових осіб – від 7 до 12 НМДГ (ст.77 КУпАП)</p>
	<p>Порушення правил полювання або рибної ловлі</p>	<p>Повторне порушення правил полювання чи таке, яке мало наслідком добування, знищення або поранення тварин, тягне за собою накладення штрафу на громадян від 60 до 120 НМДГ з конфіскацією рушниць та інших знарядь і засобів вчинення правопорушення, які є приватною власністю порушника, та незаконно добутих об'єктів тваринного світу чи без такої або позбавлення права полювання на строк до 3 років з конфіскацією рушниць та інших знарядь і засобів вчинення правопорушення, які є приватною власністю порушника, (ст.85 КУпАП)</p>

Основною умовою ефективності процесу інтеграції є відмінна підготовка вчителя до уроку, адже готових практичних розробок уроків з використанням карикатури як візуального джерела на уроках правознавства сьогодні ще досить мало. Для того, щоб навчати учнів працювати з карикатурами, педагог повинен мати достатній рівень теоретичної підготовки: пройти курсову перепідготовку чи тренінги, займатися самоосвітою. Необхідно творчо підходити до підбору карикатур, щоб вони відповідали віковим особливостям учнів та були цікавими і достовірними. Вчитель повинен досконало володіти прийомами роботи в мережі Інтернет, щоб знайти і презентувати необхідні матеріали [6, с. 25].

Висновки. Вважаємо, що використання карикатури як візуального джерела на уроках правознавства сприяє формуванню у здобувачів освіти критичного мислення, сприяє процесу пізнання, осмисленню правових явищ і фактів, удосконалює навички дослідницької роботи, уміння виважено розглядати суперечливі теми. Саме детальний опис візуального джерела, який нами використовується у своїй роботі, допомагає виробити в здобувачів освіти відповідні навички спостережень, критичне мислення, виробляє вміння аналізувати і синтезувати візуальне джерело, викликає дискусію на уроці. На підставі викладеного можна констатувати, що в нових соціально-економічних умовах зростає актуальність проблеми активізації навчальної діяльності та необхідність розширення педагогічного пошуку її вирішення, в тому числі використовуючи карикатури як засіб візуалізації навчання.

Джерела та література:

1. ДПА-2016 з правознавства в основній школі (9 клас) // URL: <http://osvita.ua/school/certification/dpa-osnovna-shkola/50039/> (дата звернення 20.01.2021).
2. Карикатура на уроках правознавства: вебсайт History Мережевий щоденник вчителів історії Миколаївської області // URL: http://historymoippo.blogspot.com/2013/01/blog-post_4446.html (дата звернення 10.01.2021).
3. Навчальні програми для загальноосвіт. навч. закл. України + опис ключових змін. 5-9 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2017. 88 с.
4. Нестерук Н. Карикатура на уроках правознавства: блог вчителя правознавства // URL: http://pravosokal3.blogspot.com/p/blog-page_1296.html (дата звернення 26.01.2021).
5. Понежа Н. О. Практична медіа освіта : творчі завдання для роботи з візуальними та аудіовізуальними медіа продуктами на уроках історії : навч.-метод. посіб. Першотравенськ, 2019. 73 с.

6. Пометун О. І. Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі : навч. посіб. Київ: Генеза, 2009. 327 с.

7. Практична медіаграмотність міжнародний досвід та українські перспективи: Збірник статей четвертої науково-методичної конференції. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. 504 с.

УДК 378.017:34

Морозюк С. М.

Комунальна установа «Центр професійного розвитку педагогічних працівників Кам'янець-Подільської міської ради»

Морозюк І. М.

*Кам'янець-Подільська
ЗОШ I-III ступенів №17*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ УЧНІВ ДО ПРЕДМЕТНОЇ ОЛІМПІАДИ З ПРАВОЗНАВСТВА (З ДОСВІДУ РОБОТИ) І

У статті, на базі власного досвіду розглядається використання електронних ресурсів при підготовці учнів до предметної олімпіади з правознавства.

Ключові слова: *електронні ресурси, олімпіада, правознавство, учні.*

У сучасній освіті одним із пріоритетних напрямів розвитку є інформатизація та впровадження комп'ютерних технологій в освітній процес, що значно покращує якість та ефективність навчання. Застосування комп'ютерних технологій потребує перегляду форм і методів освітньої діяльності. Слід пам'ятати, що комп'ютерні технології є ефективним, але допоміжним засобом навчання. Застосування комп'ютерних технологій підвищує активність учня, веде до перебудови процесу здобуття знань в бік самостійних форм навчання. Без перевантажень можна інтенсифікувати даний процес в умовах профільного навчання завдяки раціональному використанню комп'ютерних технологій.

Комп'ютер може використовуватися у всіх видах і формах навчання. При цьому будь-який підхід до виділення умов використання комп'ютера повинен завжди визначатися вчителем, який також приймає рішення про дидактичну об'єктивність використання його на конкретному етапі навчання. При цьому треба мати на увазі, що загальна мета використання гаджетів – це розвиток твор-

чої ініціативи учнів при вирішенні різного роду задач. З такою метою програма для комп'ютера повинна методично складатися так, щоб вона могла виступати в ролі «партнера» і «помічника» для учнів при вирішенні освітніх завдань.

Отже, при використанні комп'ютерних технологій робота вчителя збагачується організаційними компонентами. Педагог дозує роботу учнів з комп'ютером, організовує допомогу учням, а головне – доповнює «бездушне» функціонування техніки. Слід зазначити те, що саме вчитель є центральною фігурою навчання та виховання учнів, а все навчально-виховне середовище (в тому числі комп'ютери та інші дидактичні засоби) виконує роль інструментів для впливу на учнів. Однак зберігається дієвість самої системи навчання: педагог так трансформує структуру процесу роботи, будує методику навчання, організовує освітній процес, щоб, використовуючи комп'ютери, інтенсифікуючи самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів, значно підвищити ефективність їх навчання.

Широке використання техніки, розробка педагогічних програмних засобів, відбір і підготовка для них навчальної інформації суттєво змінюють методику роботи вчителя. Традиційно методика роботи вчителя спрямована на забезпечення його неопосередкованого контакту з учнями, формування в них знань, вмінь і навичок, на розвиток особистості взагалі. В залежності від принципу оптимізації навчання вчитель так трансформує освітній процес, структурує зміст, обирає необхідні методи, засоби навчання, його форми, умови, таким чином активізує самостійну діяльність учнів, щоб в кінці було досягнуто максимально високий ефект навчально-виховного впливу. Отже, з розвитком комп'ютерної техніки, розширенням сфери її використання у навчанні розвивається система опосередкованого педагогічного впливу, де виділяється новий блок – засоби навчання, що замінюють педагога на певному ряді етапів освітнього процесу.

Які ж основні проблеми повинен вирішити вчитель при організації підготовки учнів до предметної олімпіади з використанням комп'ютера?

Для нас головними перевагами комп'ютерної підготовки учнів до предметної олімпіади з правознавства є такі:

- індивідуалізація навчання;
- збільшення швидкості одержання інформації;

– можливість моделювання і демонстрації процесів, недоступних для спостереження в умовах школи.

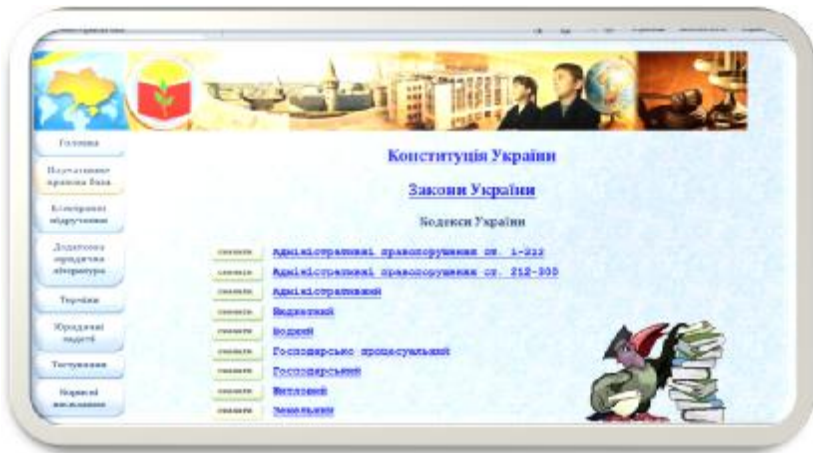
Серед величезного різноманіття навчальних мультимедійних засобів найбільш ефективними вважаю моделювання реальних об'єктів, комп'ютерні тренажери, мультимедійні презентації. Автоматизовані навчальні системи моделювання навчальних об'єктів повною мірою реалізують давній принцип методики викладання: краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Вони допомагають у випадках, коли учень повинен засвоїти велику кількість інформації: дати, поняття, терміни, законодавчу базу. Крім того, автоматизовані навчальні системи інтерактивні, оскільки забезпечують діалоговий режим протягом усього процесу навчання. У освітньому процесі зараз активно використовуються численні компакт-диски з навчальними медіа-програмами, репетиторами з різних предметів, електронні підручники. При наявності такого підручника дитина самостійно, без допомоги вчителя може вдома вивчати предмет. В підручниках є не тільки розповідь, схеми, відеофрагменти подій, а й питання, тестові завдання. Таким чином, учень самостійно може контролювати свій рівень знань, виявляти прогалини в знаннях.

Мал.1. Головна сторінка електронного освітнього ресурсу «Правознавство»

З метою ефективної підготовки учнів до олімпіади з правознавства створила та використовую електронний освітній ресурс «Правознавство (на допомогу учням та вчителям у підготовці до предметної олімпіади)» (мал.1).

Вивчення предмету правознавства неможливе без використання нормативних актів, тому наступний розділ електронного ресурсу присвячений опрацюванню нормативно-правової бази та законодавства України. Учням надається можливість самостійно ознайомитися з нормативними документами та використовувати їх при розв'язанні юридичних задач та тестуванні, а при необхідності скачати потрібний нормативний акт (мал.2).

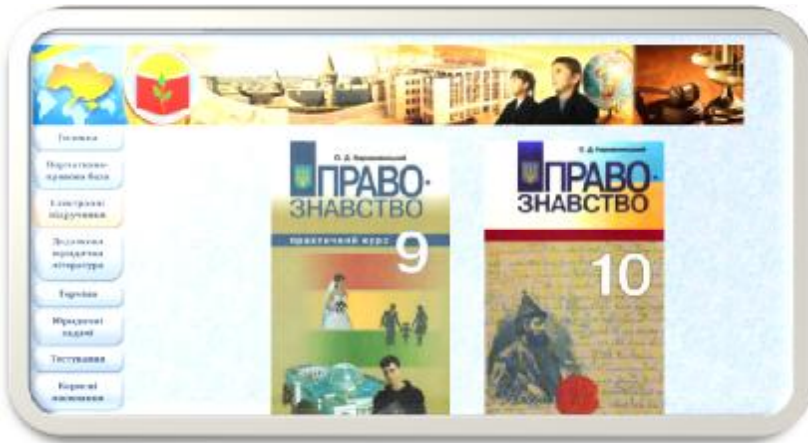

Мал.2. Нормативно-правова база

В учнів необхідно спрямовувати на критичне сприйняття підручників і орієнтувати на те, що так само вони можуть аналізувати інші джерела інформації. Учням дуже подобається знаходити сильні та слабкі сторони підручників. Це можна зробити за такими критеріями:

- чи дає підручник посилання на інші джерела (це розвиває навички аналізу фактів)?
- чи дані джерела створюють повну картину поглядів на проблему?
- чи аналізуються і обговорюються реально вказані проблеми?

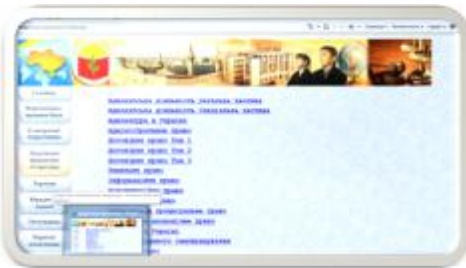
Не є великим секретом, що значний відсоток успішного навчання учнів залежить від уміння працювати з навчальним текстом підручника, який містить заголовки, пункти, підпункти, виділення іншим шрифтом, графіки, схеми, таблиці, запитання і завдання. Навчитися працювати з цим навчально-методичним апаратом підручника і, що головне, з текстом підручника є одним з головних завдань навчання.

Мал.3 Електронні підручники

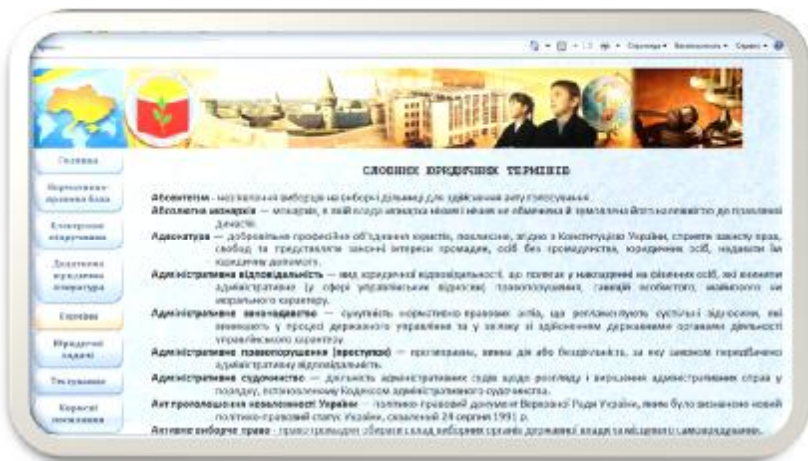
Адже це згодом полегшить роботу учням по самостійному здобуттю знань, що є дуже важливим у сучасній концепції отримання знань і практичному їх використанню. Тому увазі учнів представлені електронні підручники «Основы правознавства. 9 клас», «Правознавство. 10 клас», які можна відкрити на потрібній сторінці або скачати (мал.3).

При підготовці до олімпіади з правознавства недостатньо засвоїти лише програмовий матеріал підручника та ознайомитися з нормативно-правовою базою, необхідно поглиблювати юридичні знання за допомогою юридичної літератури. З цією метою пропонуємо учням опрацювати додаткову юридичну літературу, яку також можна використовувати при вирішенні юридичних задач та тестових завдань (мал.4).

Мал.4. Додаткова юридична література

Питома вага термінів в суспільствознавчих дисциплінах у загальній сумі знань, мабуть, найвища. Термін – одна з логічних форм мислення, вищий рівень узагальнення. Наступний розділ допомагає акцентувати увагу учнів на основних поняттях теми (мал.5).

Мал.5. Терміни

До складу електронного ресурсу входять юридичні задачі, які повинен розв'язати учень у процесі підготовки до олімпіади, метою виконання яких є систематизація знань та формування практичних умінь (мал.6).

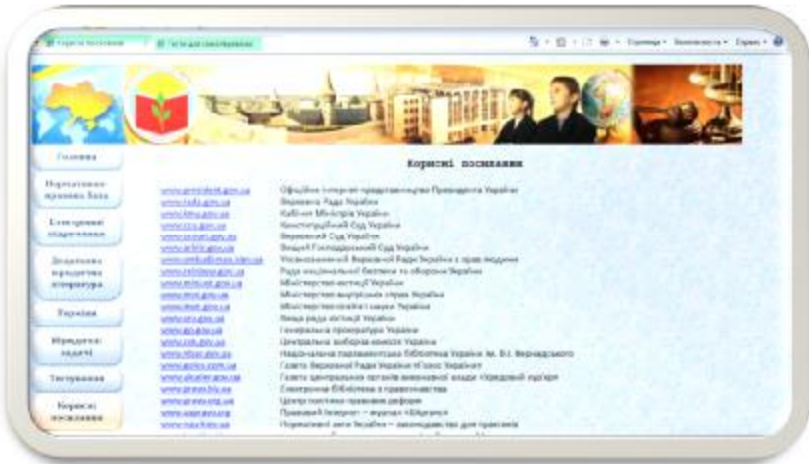
Для організації контролю знань, закріплення теми або перевірки опорних знань розроблено тестові завдання. Тестовий контроль відрізняється від традиційного меншою суб'єктивністю оцінювання, меншою трудомісткістю виконання і більшим зіставленням результатів. Тестування слід використовувати не лише як інструмент контролю, а й як засіб засвоєння нової інформації і формування інтелектуальних умінь. Ефективнішими тести стають за умови їх системного використання. Це дає змогу діагностувати

Мал.6. Юридичні задачі

Мал.7. Тестування

Мал.8. Корисні посилання

цілі навчання, рівень засвоєння знань, ступені абстракції і ступінь усвідомлення знань (мал.7).

Також полегшить роботу учням по самостійному здобуттю знань та допоможе знайти додаткову інформацію розділ «Корисні посилання» (мал.8).

Засоби для використання на уроках:

- використання готових мультимедійних програм;
- створення власних розробок за допомогою стандартного програмного забезпечення.

Актуальність використання комп'ютерних технологій обумовлена тим, що в них закладені великі можливості для навчання на якісно новому рівні. Проте, звичайно, комп'ютер не може повністю замінити вчителя. По-перше, саме вчитель має можливість зацікавити учнів, викликати допитливість, завоювати їх довіру; по-друге, він може спрямувати їх увагу на ті або інші важливі аспекти предмета, який вивчається; по-третє, відзначити їх старанність та знайти шляхи спонування до навчання. Таку роль вчителя ПК ніколи не зможе взяти на себе. Отже вчитель повинен визначити місце та роль інформаційно-комунікаційних технологій в своїй професійній діяльності. Використовуючи ці інструменти, я можу:

- організовувати активно-діяльнісні форми навчання;
- за рахунок діалогу з програмою, яка отримує характер навчальної гри, сприяти активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищити мотивацію до вивчення правознавства;

- організовувати навчання права на основі взаємодії учня і комп'ютера та групової роботи учнів;
- всебічно викладати інформацію з використанням високоякісної наочності;
- урізноманітнити та контролювати процес самостійної творчої праці учнів на уроках та в позаурочний час;
- проводити самоперевірку на основі програм, які впроваджені в освітній процес;
- контролювати теоретичні знання, вміння та навички.

При застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій у вивченні правознавства необхідно пам'ятати:

- це дає можливість вчителю скоротити час на вивчення матеріалу за рахунок наочності і швидкості виконання роботи, перевірити знання учнів в інтерактивному режимі;
- підвищує ефективність навчання, допомагає реалізувати весь потенціал: особистісно-пізнавальний, морально-етичний, творчий, комунікативний і естетичний, сприяє розвитку інтелекту, інформаційної культури учнів;
- забезпечує підвищення якості освіти, тобто вирішує одну з нагальних проблем для сучасного суспільства;
- дозволяє зробити цей процес цікавим, з одного боку, за рахунок новизни і незвичності такої форми роботи для учнів, а з іншого, зробити його захоплюючим і яскравим, різноманітним за формою за рахунок використання мультимедійних можливостей сучасних комп'ютерів;
- допомагає ефективно вирішувати проблему наочності навчання, розширити можливості візуалізації навчального матеріалу, роблячи його більш зрозумілим і доступним для учнів, вільно здійснювати пошук необхідного школярам матеріалу у віддалених базах даних завдяки використанню засобів телекомунікації, що надалі буде сприяти формуванню в учнів потреби в пошукових діях;
- сприяє індивідуалізації процесу навчання за рахунок наявності різнорівневих завдань, занурення і засвоєння навчального матеріалу в індивідуальному темпі, самостійно, використовуючи зручні способи сприйняття інформації, що викликає в учнів позитивні емоції та формує позитивні навчальні мотиви;
- розширює можливості для здійснення самостійної навчально-дослідної діяльності (моделювання, метод проектів, розробка

презентацій, публікацій тощо), розвиває тим самим у школярів творчу активність.

Крім перерахованого, має велике значення той факт, що в процесі роботи учня і вчителя з використанням комп'ютерних технологій, учень, по-перше, поступово входить в реальний світ дорослих, виробничу діяльність сучасної людини.

По-друге, повсюдне впровадження в життя сучасної людини ІКТ ставить вчителя перед дилемою: або ти йдеш в ногу з часом, вчиш дітей по-сучасному, з використанням сучасних освітніх технологій, або відстаєш і йдеш із професії.

Завдяки новим, порівняно з «паперовим» підручником, засобам подачі й перевірки засвоєного матеріалу (відео, посилання на Інтернет, інтерактивні тести тощо) здійснюються з учнями захоплюючі подорожі сторінками юридичної науки. Система посилань на персоналії, словники, документи, відео- та фотоматеріали дає змогу звертатись до них у безпосередньому зв'язку з текстом підручника. Тестові завдання допомагають ґрунтовніше, якісніше засвоїти матеріал.

Можна довго дискутувати з приводу ефективності інформаційно-комунікативних технологій як на уроках так і при підготовці до участі у предметних олімпіад, але не використовувати їх не маємо права, бо вони стрімко ввійшли в усі сфери нашого життя. Вони спрощують спілкування і співробітництво, стають визначальними в економіці і на виробництві, займають центральне місце у процесі інтелектуалізації суспільства, розвитку його системи освіти і культури.

Джерела та література:

1. Авер'янова Н. Інформаційний простір в системі освіти // Рідна школа, 2001. №2. С.33.
2. Бахматюк Я. ІКТ і мультимедійне забезпечення навчального процесу на уроках історії // Історія України. 2011. №37. С.3-16.
3. Дрібницька В. Електронний підручник – сучасний засіб навчання // Історія України. 2004. №14. С.11-13.
4. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16&p=1277674139504567>
5. Інновації на уроках. Методична пам'ятка вчителя // Історія та правознавство. 2004. №20. С.13-19
6. Ладиченко Т. Електронний педагогічний програмний засіб в історії – новий крок в оволодінні навчальним матеріалом // Історія в школах України. 2005. №4. С. 35-36.

7. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / за заг. ред.. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. С.164-165.

8. Передумови та проблеми використання інформаційно-комунікативних під час викладання суспільно-гуманітарних дисциплін <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=66264>

9. Хворостенко С. Інформатизація навчального процесу – міф чи реальність?//http://www.iat.kiev.ua/index.php?page_id=75

10. Худобець О. Використання технології презентацій в практичній роботі шкільного вчителя історії // Історія та правознавство. 2005. №25. № С. 19-21

11. Фоменко А., Пометун О. Сучасні комп'ютерні навчальні програми з історії та підходи до їх використання на уроках // Історія в школах України. 2002. №3. С.26-30.

УДК 937.016:34]:[342.951:37

Лубчинський А. А.

*Камянець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА У 2020-2021 Н. Р. В ДОКУМЕНТАХ МОН УКРАЇНИ

Стаття, на основі офіційних документів Міністерства освіти і науки України, аналізує методичні рекомендації державних органів влади і управління щодо викладання предметів правового напрямку в школах, залежно від політичної кон'юнктури сьогодення.

Ключові слова: *внутрішня політика, Міністерство освіти і науки України, навчальний предмет, навчальна програма, закон, пандемія, карантин.*

Актуальність теми зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку української загальної середньої освіти та стану суспільства в умовах дистанційного навчання, викликаного світовою пандемією корона вірусу, а, також, військового, ідеологічного та інформаційного протистояння з РФ на сході України. В такому випадку важливим буде звернути увагу на методичні рекомендації МОН України на процес викладання предмету «Правознавство».

«Правознавство» як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку і творчій самореалізації кожного учня через визнання загальнолюдських цінностей, здатність розуміти й оцінювати правові явища та процеси, формування критичного мислення, аналіз життєвих ситуацій відповідно до діючих правових норм.

У 2020-2021 н. р. чинними є навчальні програми: «Основи правознавства. 9 клас» (наказ МОН України від 07.06.2017 № 804). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства [5].

«Правознавство (профільний рівень).10-11 класи» (наказ МОН України від 14.07.2016 № 826 і наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407). Програму яких також розміщено на офіційному вебсайті Міністерства [6].

Навчальні програми конкретизують зміст та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів із навчального предмета «Правознавство».

Правознавство є тим навчальним предметом, засобами якого забезпечується законодавче і практичне підґрунтя впровадження наскрізних змістових ліній, які інтегрують ключові і загальнопредметні компетентності. Саме засобами цієї навчальної дисципліни формуються загальнолюдські цінності, як то верховенство права, демократія, права і свободи людини і громадянина та інші.

У процесі вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних дисциплін.

В основу предмета «Правознавство» покладено компетентнісний підхід, що визначений Концепцією Нової української школи.

Показником рівня освіченості за курсом правознавства є правова предметна компетентність учнів, а це – сукупність набутих учнями правових знань, предметних умінь, сприйняття та розуміння важливості загальнолюдських цінностей.

Складниками правової предметної компетентності є:

- інформаційна компетенція: уміння учнів працювати з правовими документами; користуватись підручником, довідковою літературою, мережею Інтернет для самостійного пошуку правової інформації; користуватися зразками юридичних документів;

- логічна компетенція: уміння учнів пояснювати та застосовувати правові поняття, аналізувати правові явища та процеси;

- діяльнісно-процесуальна компетенція: уміння учнів використовувати правові знання для виконання практичних завдань, аналізу правових ситуацій й розв'язання правових задач; здійснювати й пояснювати вибір моделі поведінки в життєвих ситуаціях на підставі норм права й положень законодавства; усвідомлювати відповідальність за власну поведінку;

– аксіологічна компетенція: уміння висловлювати власні оцінні судження, оперуючи такими категоріями як право, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини; формулювати аргументовану думку щодо суспільних проблем та державних реалій, пов'язаних із правом [4].

Курс «Основи правознавства» та «Правознавство» вивчається у 9 – 11 класах впродовж одного навчального року. Зміст навчальних предметів відповідає віковим особливостям учнів і сучасним освітнім викликам.

У програмі профільного рівня відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель самостійно визначає час для роботи над кожним розділом, темою програми, дбаючи про досягнення очікуваних результатів.

Окремою структурною складовою програм є практичні заняття, які сприяють формуванню в учнівства вміння практичного застосування окремих положень законодавства. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми.

На практичних заняттях доцільно використовувати дослідницькі методи та метод проблемного викладу. Відповідно до сучасних підходів учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями. Під час цих уроків діяльністю учителя є організація процесу та сприяння, допомога молоді під час розв'язання проблем.

Серед інформаційних ресурсів для проведення практичних завдань, зокрема з акцентом на права людини, потрібно використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які розміщено у відкритому доступі у мережі Інтернет [4].

Оцінювання є невід'ємною частиною процесу навчання. Основною метою оцінювання учнів є не перевірка і контроль, а забезпечення зворотного зв'язку вчителя з учнями. Тому в організації щоденного освітнього процесу потрібно застосовувати не тільки поточне, а і формувальне оцінювання (тобто оцінювання для навчання), яке передбачає надання учням підтримки, коригує засоби та методи навчання у випадку виявлення їх неефективності, визначає подальші цілі.

Формувальне оцінювання, метою якого є відстеження особистісного розвитку учнів, процесу опанування ними навчального досвіду як основи компетентності, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості, є невід'ємним складником процесу та здійснюється постійно.

Крім вище зазначених видів оцінювання вчитель може застосовувати підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне). Підсумкова оцінка за семестр виставляється з урахуванням результатів тематичного оцінювання.

Невід'ємною складовою роботи вчителя правознавства є моніторинг стану сучасного законодавства, відслідковування його поточних змін і трансформацій. Особливо це стосується питань конституційної модернізації державно-правових відносин. У цьому контексті необхідно відстежувати зміни конституційно-правового регулювання окремих видів суспільних відносин та обговорювати їх з учням 9 – 11 класів, спираючись на чинне законодавство [6].

Зокрема, за період кінця 2019 – першої половини 2020 рр. Верховною Радою України було прийнято ряд законодавчих актів, що змінили правове регулювання окремих суспільних відносин [3]. Були прийняті Закони України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» (2019 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» (18.12.2019), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (19.09.2019), «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» (10.09.2019) [3].

З 01.01.2020 набрав чинності Виборчий кодекс України, прийнятий 19.12.2019, проте до наступних чергових або позачергових виборів народних депутатів України та депутатів місцевих рад діють окремі положення законів України «Про вибори народних депутатів України» та «Про місцеві вибори» [3].

Важливо знати і про відтермінування строку набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» – з 1 липня 2020 р., що врегулює питання кримінальних проступків [3].

Під час вивчення правознавства не обов'язковим є ретельне опрацювання положень нормативно-правових актів, що прийняті з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), оскільки їх дія у часі є тимчасовою, але їх слід довести до відома учнів задля профілактики захворювання.

Під час підготовки до олімпіади вчителям правознавства та учням потрібно звернути увагу на орієнтовний обсяг навчального матеріалу. Зазвичай, для складання завдань охоплюються теми з навчальної програми на момент поточного стану вивчення предмету. Потрібно звернути увагу на чинне законодавство, що регулює правовідносини в межах розділів, що вивчаються, а також на розуміння положень Конституції України та міжнародних документів, що стосуються прав людини [4].

У 2020 р. світ зіткнувся з пандемією світового масштабу і школи були переведені на дистанційне навчання. З огляду на зазначене вище потрібно врахувати подібні виклики і бути заздалегідь готовими на них реагувати.

Так, у календарно-тематичному плануванні на 2020-2021 н. р. рекомендовано збільшити час на узагальнення та закріплення матеріалу за попередній навчальний рік [4].

Учителі мають також удосконалювати свої цифрові компетентності та рівень володіння методикою дистанційного навчання. Наприклад, за ініціативою Міністерства цифрової трансформації України створено освітні серіали для вчителів «Базові цифрові навички», «Цифрові навички для вчителів» та оглядовий освітній серіал «Карантин: онлайн-сервіси для вчителів». Ці матеріали допоможуть навчитися застосовувати онлайн-інструменти, щоб освітній процес став більш захопливим і ефективним [9].

У межах академічної свободи потрібно знайти вебсервіс або платформу, які були б зручними для використання як учителю, так і учням (наприклад, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams тощо). Одна із пріоритетних вимог – можливість налагодження ефективного зворотного зв'язку [9]. Важливо, щоб в учнів були чіткі інструкції щодо завдань, які необхідно виконати, вільний доступ до навчальних матеріалів. Регулярний зворотний зв'язок про досягнуті результати важливий, але не слід його вимагати щодо кожного завдання [9].

Координатором проектів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra за підтримки Міністерства освіти і науки України розроблено онлайн-курс «Права людини в освітньому просторі», який рекомендований Міністерством (лист від 20.03.2019 №1/11 -2803) [8].

Цей курс допоможе краще зрозуміти сутність та еволюцію концепції прав людини, перелік прав кожної людини та особливості

прав дитини, умови обмеження прав та їхнє гарантування державою, права учасників освітнього процесу, зокрема, в Інтернеті, ідею навчального закладу, дружнього до дитини, стан дотримання прав у закладі освіти, а також механізми захисту прав людини в Україні.

Зазначений курс не лише стане в нагоді вчителям під час викладання правознавства, позакласної роботи, але також може зараховуватись закладами післядипломної педагогічної освіти під час проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації (за умови отримання сертифіката) [8].

19 липня 2019 р. у ВРУ офіційно відкрився Освітній центр Верховної Ради України. Мета Освітнього центру - підвищити довіру громадян до ВРУ, знайомлячи їх з роботою парламенту та депутатського корпусу. Головною цільовою аудиторією Освітнього центру Верховної Ради України є молодь, зокрема школярі та студенти [7].

Формати роботи центру є інтерактивні уроки щодо діяльності Верховної Ради України та основ парламентаризму; проведення зустрічей та майстер-класів з народними депутатами; розробка цікавих інформаційних та просвітницьких матеріалів.

На думку автора українська держава, у своїй внутрішній політиці, не повинна утискати чи скорочувати, а навпаки більше використовувати, такий могутній засіб формування особистості як загальна середня освіта, адже саме вона спроможна виховати та підготувати до повноцінного зрілого життя патріота та громадянина.

Джерела та література:

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rvo.ck.ua/archiv/doc/istor.pdf>.

2. Методика викладання правознавства в школі як педагогічна навчальна дисципліна та практика роботи вчителя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lektsii.org/7-18262.html>.

3. Методичні рекомендації про викладання правознавства у 2019/2020 навчальному році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykkladannya-istoriyi-u-2019-2020-navchalnomu-rotsi-2/>

4. Методичні рекомендації про викладання правознавства у 2020/2021 навчальному році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykkladannya-pravoznavstva-u-2020-2021-navchalnomu-rotsi/>.

5. Навчальні програми для 5-9 класів. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

6. Навчальні програми для 10-11 класів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

7. Освітній центр Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/educationcenterofVRU/about/>

8. Права людини в освітньому просторі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about

9. Цифрова освіта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.diia.gov.ua>

УДК 488.32

Мельник Ольга Анатоліївна,
Кам'янець-Подільський НВК№3
у складі загальноосвітньої школи
I-III ступеня та ліцею Хмельницької області
Мельник Марина Ігорівна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

УРОК-ГРА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

У статті характеризується нормативно-правова база викладання предмету «Правознавство», аналізуються вимоги до проведення сучасного уроку правознавства та висвітлено власний досвід роботи вчителя загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *правознавство, урок-гра, навчальна програма, ігрова діяльність.*

Актуальність теми полягає у необхідності встановлення відповідності методики викладання правознавства в загальноосвітніх школах країни до вимог сучасного життя в умовах зростаючого впливу нових концептуальних поглядів на вивчення правознавства, збільшення інформативної насиченості навчального матеріалу. Внаслідок цього перед педагогічною наукою постають важливі питання, суть яких зводиться до того, які методичні ідеї потрібно взяти за основу загальнотеоретичних засад розбудови національної школи, як трансформувати ці ідеї щодо специфіки України і в який спосіб впровадити їх в усі галузі педагогічної діяльності?

Відповіді на ці питання набувають особливої актуальності під час організації вивчення курсу права у школі й у процесі формування системи наукових правових понять в учнів, адже сама освіта покликана допомогти особистості здобути системні наукові знання.

Одним із шляхів розв'язання цих завдань в навчанні правознавства є використання методів навчання, які передбачають застосування ігор та ігрових елементів в навчально-виховному процесі. Дослідження, пов'язані з розробкою і впровадженням нових технологій, в основу яких покладено застосування ігор, свідчать про наявність у них значних можливостей щодо підвищення ефективності навчання.

Практика показує, що монологічні підходи у висвітленні правового матеріалу слабо стимулюють учнів до активного сприйняття понятійного апарату, розвитку мислення та уяви, не прищеплюють навички роботи з додатковою літературою, документами правового характеру. Застосування ж дидактичних ігор сприяє розвитку цілісності та системності мислення учня, його уяви, мотивації до вивчення предмету, дозволяє більш повно забезпечити усі види його пізнавальної діяльності, формувати відповідні уміння і навички, індивідуалізувати процес навчання.

Діти будь-якого віку відчувають потребу у самовираженні, самоствердженні, а взаємодія під час гри підвищує емоційно-вольову напруженість, стимулює активність і почуття відповідальності. В іграх удосконалюється зорове і кінестетичне сприймання, виробляється уміння володіти ними, розвивається інтелект не лише за рахунок розширення обсягу предметів і явищ, які сприймаються учнями, але й за рахунок поглиблення знань про них.

Гра дозволяє зробити більш динамічним і цікавим процес сприйняття матеріалу. Вона виключає небажане заучування. У грі знання засвоюються через практику. Учні не просто вивчають матеріал, але розглядають його з різних боків, розкладають на різноманітні логічні ряди.

Окрім того, гра вчить культури спілкування, виховує повагу до думок колег по команді, розвиває кмітливості і почуття гумору. Будь-яка гра здатна цілком захопити гравців, загартувати їх, перенести з рамок повсякденного життя в тимчасову сферу діяльності, яка має власну спрямованість.

В ігровій діяльності яскраво виражений етичний зміст, оскільки попри палке бажання виграти, учасники гри не повинні

переступати межі дозволеного. Гра має й естетичне значення, будучи однією з форм дитячої творчості. Естетичний характер гри тожний прагненню творити, що само по собі поживляє гру в усіх її видах і обрисах.

Отже, орієнтація сучасної системи освіти на розвиток особистості, з одного боку, та на досягнення якісно нового рівня освіченості, з іншого, – вимагають створення нових технологій навчання, що забезпечували б усебічний розвиток індивідуума та високу якість його знань. На нашу думку, використання дидактичних ігор відповідає цим вимогам.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб на основі навчально-методичної літератури розкрити особливості використання ігрових технологій на уроках правознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом тривалого часу в нашій країні була поширена аудиторно-урочна система навчання, яка дозволяла викладачу одночасно навчати багатьох учнів. Головним компонентом цієї системи є урок. Від ефективності уроків залежить ефективність навчального процесу. Такі уроки прийнято вважати стандартними. Вони охоплюють основні етапи навчального процесу. Соціально-психологічні дослідження, наочно показують, що чим більш активною є роль учнів у процесі пізнання, тим більше інформації ними засвоюється. Як побудувати сучасний урок? Як зробити так, щоб урок не тільки озброював учнів знаннями та вміннями, а й викликав би щирий інтерес, природню зацікавленість, формував би їх творчу свідомість?

В останній час «модним» стало проведення уроків у новій, нетрадиційній ігровій формі: урок-аукціон, урок-вікторина, урок-екскурсія (подорож), урок-диспут, урок-квест тощо. У них незвичайний задум, організація, методика проведення. Тому, багато викладачів бачать у них прогрес педагогічної думки, правильний крок у напрямку демократизації навчального процесу.

Для нестандартних уроків характерною рисою є інформаційно-пізнавальна система навчання – оволодіння готовими знаннями, пошук нових даних, розкриття внутрішньої сутності явищ через диспут, змагання. На такому уроці викладач може організувати діяльність групи так, щоб учні в міру можливості працювали самостійно, а він керував цією діяльністю, забезпечуючи її необхідним дидактичним матеріалом. Порівняно із звичайним, нормативним заняттям нестандартний урок стимулює пізнаваль-

ну самостійність, творчу активність та ініціативу підлітка. Навчання на таких уроках спрямоване на підвищення знань, формування працьовитості, потрібних у житті навичок і вмінь. Крім того, ці уроки більше подобаються учням, ніж буденні навчальні заняття. Насамперед тому, що навчальний процес тут має багато спільного з ігровою діяльністю. Гра дозволяє зробити урок більш динамічним і цікавим. Гра починається не тоді, коли учні отримують завдання, а тоді, коли їм стає цікаво грати. Це означає, що гра викликає приємні емоції й дає роботу розуму. А, якщо до проведення гри долучити представників правоохоронних органів, то в гру учні зануряться з більшою самовіддачею, ентузіазмом, креативністю та винахідливістю. Звичайно, не можна стверджувати, що всі ці уроки в апriorі є не ефективні. Проте деякі викладачі переоцінюють значення цієї форми до такого ступеня, що вона преважає над змістом, метою навчальної діяльності на уроці.

Як свідчить практика, найрезультативнішим є той урок, на якому оптимально та раціонально підібрані навчальні форми і методи, поєднані традиційні та нетрадиційні підходи до проведення навчального заняття. Розробка гри потребує значної підготовки. Аналізуючи структуру активних методів навчання, можна легко помітити, що єдиного підходу до їх класифікації не існує, як немає і єдиного погляду на визначення поняття «гра». Проведення рольових ігор вимагає більш ретельної підготовки. Тему гри слід визначити не пізніше, як за 1–2 тижні, а для більш складних – навіть за 3–4 тижні до її проведення. У найпростіших іграх (більшість ігор з трудового законодавства, деякі ділові ігри з кримінальнопроцесуального права) розподіл ролей доцільніше проводити безпосередньо перед початком гри (це сприятиме тому, щоб всі учні готувалися до виконання кожної з ролей).

В інших, більш складних іграх, ролі слід розподілити заздалегідь, підготувати пам'ятки для учасників гри, щоб учасники встигли не лише ретельно вивчити свої «службові обов'язки» у грі, а й підготувати необхідні документи, матеріали, а іноді й обладнати приміщення. Однак в усіх випадках бажано використовувати жеребкування для розподілу ролей, враховуючи їх складність та можливості окремих учнів [3, с. 104]. Перед початком гри доцільно нагадати учням основні правові норми, що стосуються теми. Це бажано зробити шляхом опитування учнів (як правило, тих, хто не отримав активних ролей у грі). Також необхідно визначити цілі

гри. Для активізації роботи кожного учня на уроці, їх залучення до участі у грі доцільно поставити завдання перед учнями – спостерігати за діями кожного з учасників із метою подальшого аналізу дій, визначення допущених помилок.

Обов'язковою складовою кожної рольової гри має бути підсумковий аналіз. Для цього можна запропонувати учням оцінити дії кожного з учасників гри, визначити допущені ними помилки, а також продемонструвати, як слід було діяти правомірно. Доцільно також запропонувати самим учасникам зробити самоаналіз своїх дій, запитати, з якими зауваженнями вони погоджуються, а які вважають помилковими. Після такого багатостороннього аналізу викладач має підвести підсумки гри, акцентувати увагу учнів на найважливіших та найактуальніших для них нормах, що вивчались у процесі гри.

Для активізації учнів можна застосувати ще один прийом: під час розподілу ролей слід доручити кожному учаснику підібрати одну свідомо допущену помилку та заздалегідь повідомити про неї вчителю. Бажано, щоб ця помилка не була очевидною, а вимагала виявлення глибоких знань та уваги під час гри [1, с. 133–134]. Рольова гра є найбільш ефективним засобом організації проблемного навчання. Проблемні ситуації виникають природно при обговоренні того чи іншого питання [6, с. 12]. Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допомагає учням виробити власне ставлення до неї, досвід шляхом гри, сприяє розвитку уяви та навичок критичного мислення, виховання здатності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим [2, с. 15–16]. Для мотивації навчальної діяльності та актуалізації опорних знань, уявлень учнів можна використовувати:

1. «Що? Де? Коли?» Це ефективний метод колективного обговорення, пошуку рішень, що спонукає учасників проявляти свою увагу і творчість. Його досягають шляхом вільного висловлювання думок всіх учасників. Він допомагає знаходити кілька рішень з конкретної теми.

2. Правовий турнір «Хто кращий?» Групова навчальна діяльність – це форма організації навчання в малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою, за опосередкованого керівництва викладача. Стосунки між викладачем і учнями набувають характеру співпраці, оскільки безпосередньо педагог втручається в роботу груп тільки тоді, якщо в учнів виникають запитання і вони самі звертаються по допомогу. Це їхня спільна діяльність.

3. Квест. Для більшості учнів проблемним є здійснення логічних операцій, засвоєння великого обсягу інформації, яка, на їхню думку, не завжди їм потрібна. Впровадження інноваційних технологій та методик навчання і виховання сприяє різнобічному розвитку в учнів, зацікавленості учнів і викладачів. Однією з таких методик, яка вчить знаходити необхідну інформацію, піддавати її аналізу, систематизувати та вирішувати поставлені задачі є квест. Квест дозволяє розвивати активне пізнання на уроках, сприяє розвитку мислення, допомагає долати проблеми та труднощі, А саме: вирішити, розплутати, придумати, уміти застосовувати свої знання на практиці у нестандартних ситуаціях, тобто актуалізувати знання, вчить мислити логічно, розвиває інтерактивні здібності.

4. Слабка ланка. На таких уроках використовують різноманітні завдання, які необхідно забезпечити дидактичним матеріалом, наочністю. Залучати учнів до підготовки таких уроків. Вони виконують різноманітні творчі завдання: складають головоломки, малюють рисунки, готують запитання для суперників, а головне – серйозно готуються за запропонованими запитаннями.

Більшості ігор притаманні такі головні риси: вільна розвивальна діяльність, яка реалізується лише за бажання підлітка, заради задоволення від самого процесу діяльності, а не тільки від результату; творчий, значною мірою імпровізаційний, дуже активний характер цієї діяльності, емоційна піднесеність, суперництво, змагання, конкуренція, наявність. Майже всі прийоми, особи, дії нестандартних уроків відзначаються ігровим стимулюванням. Найвищої майстерності в проведенні такого уроку досягає той викладач, який дозволяє своїй групі вільно почуватися й переживати, але утримує його в тих рамках, які потрібні для успіху в навчанні.

При вивченні різних розділів права можна використовувати різноманітні ігри, так, наприклад, під час вивчення трудового законодавства можливе проведення ігор, що імітують прийняття на роботу, накладення дисциплінарних стягнень, розгляд заяв до комісії по трудовим спорам, звільнення. При вивченні кримінально-процесуальних норм у комплексі ігор «Слідчі дії» можна запропонувати учням розіграти ситуації допиту обвинувачуваного, свідка, впізнання предмета чи особи, очної ставки тощо. Для виконання ролей призначаються лише основні учасники: слідчий, підозрюваний, свідок, адвокат. Якщо процесуальні норми вимагають участі інших осіб (учасників впізнання особи, понять, представників не-

повнолітнього, викладача тощо), то учасники гри повинні заявити про це для їх додаткового призначення або самостійно запросити додаткових учасників із числа присутніх учнів. Для спрощення гри та економії часу слід завчасно запланувати проведення всіх цих дій без реального складання протоколу лише із зазначенням його введення. Після «закінчення слідства» можна перейти до найскладнішої гри в цьому комплексі – «Судовий процес». Для цього призначаються судді, секретар судового засідання, підсудний, адвокат, прокурор (державний обвинувач), свідки, експерт тощо. Склад учасників залежить від змісту та обставин справи, що пропонується для розгляду.

У процесі проведення цієї гри не обійтися без спрощень, але основні стадії процесу (підготовча частина, судові слідство, судові дебати, останнє слово підсудного, винесення вироку) є обов'язковими. Крім того, повинні бути збережені основні процесуальні моменти (порядок допиту свідків, забезпечення права на захист тощо). З метою активізації учнів, підвищення їх зацікавленості для цієї гри необхідно створити обстановку, наближену до інтер'єру зали судових засідань (розташування меблів, наявність місця для «видалення» свідків тощо). Для розгляду в іграх доцільно пропонувати учням реальні або близькі до реальних ситуації. Це розвиває фантазію учнів, дає змогу їм активніше долучитися до «розслідування» обставин справи. Такими ситуаціями можуть бути крадіжка, розбійний напад, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень тощо [1, с. 139].

Отже, цінність драматизації як методу навчання в тому, що учні безпосередньо включатимуться в практичну діяльність, у процесі якої в них формується вміння і навички; активізується пізнавальна діяльність; учнівська молодь відчуває себе активним учасником навчального процесу. Вона несе в собі високий виховний потенціал як в самому змісті, так і в процесі роботи, коли підлітки залучаються до спільної творчості. При цьому між ними виникають нові відносини, вони по-новому дивляться один на одного і викладача, змінюється їх відношення до предмету в цілому. Хтось відкриває в собі новий талант, хтось знаходить нових друзів, комусь виступи допомагають побороти сором'язливість.

«Сучасний урок – це твір мистецтва, де педагог уміло використовує всі можливості для розвитку особистості учня», – стверджував М. Ебнер-Ешенбах, тому саме гра допомагає учням повірити в себе, викликає натхнення і захоплення.

Як приклад хочемо запропонувати Вашій увазі урок – квест на тему прав людини.

*Рівень володіння темою: впевнений початковий/низький середній. **Навчальні потреби:***

1. Закріпити розуміння вертикальності прав людини.
2. Усвідомити масштаби порушень прав людини.
3. Ознайомитись із механізмами захисту прав людини.
4. Сформувати впевненість у можливості захисту прав людини за допомогою наявних механізмів.

Наприкінці заняття учасники будуть знати:

- які фактори призводять до порушень прав людини;
- які є національні механізми захисту прав людини;
- куди можна оскаржити порушення прав людини;
- хто відповідає за дотримання прав людини;
- чому кожен може стати жертвою порушень прав людини;
- успішні історії захисту прав людини в Україні.

Наприкінці заняття учасники будуть вміти:

- виявляти фізичні та поведінкові фактори, які можуть призвести до порушень прав людини;
- визначати наявні механізми захисту своїх прав, релевантні до окремих порушень;
- знаходити інформацію, важливу для захисту та попередження порушень прав людини;
- відстежувати повідомлення в медіа про порушення та захист прав людини.

Наприкінці заняття ставлення учасників зміняться наступним чином:

- учасники реагують на прояви порушень прав людини та звертають увагу відповідальних осіб на фактори, які спричиняють такі порушення;
- учасники проявляють повагу до людської гідності і реагують на прояви неповаги;
- учасники намагаються долати негативні наслідки порушень прав людини;
- учасники вірять в можливість захисту прав людини.

Історія Дмитра.

Доступність громадських приміщень для людей з інвалідністю. *Дмитро пересувається на візку. Одного разу у нього виникла потреба придбати ліки і він поїхав у аптеку.*

Необхідні матеріали: рулетка, комп'ютер/планшет/телефон з доступом до інтернету, ручка і блокнот.

Завдання 1. Рухайтесь до найближчої аптеки. То була звичайна аптека, яких у місті чимало. Однак потрапити до неї людині на візку було складно: вхід не було обладнано пандусом, а просити чужих людей занести його до аптеки на руках Дмитро не хотів.

Завдання 2. 2.1. Зробіть фотографію входу до аптеки. Розмістіть фотографію входу Instagram

2.2. Дослідіть, чи відповідає конструкція пандуса Державним будівельним нормам (ДБН), а саме: <http://www.csma.org.ua/consult/articles/pandus.pdf>. Директор аптечного закладу спочатку і не знала, що таке пандус. Потім вона висловила співчуття, зауваживши, що можна звертатися куди завгодно, проте навряд чи це допоможе. Дмитро попросив передати свої претензії власнику аптечної мережі і, по можливості, відновити пандус згідно із архітектурно-будівельними нормами.

Завдання 3. 3.1. Знайдіть Куток споживача в аптеці, сфотографуйте. **3.2.** Знайдіть Книгу скарг і пропозицій та напишіть скаргу (у випадку порушення ДБН) або позитивний відгук стосовно пандуса при вході до аптеки.

«Я дав їм півроку, щоб вони виправили ситуацію. Знав, що навряд чи буде зроблено, але сподівався, що вони хоч щось спробують змінити. На жаль», – пригадує Дмитро. Через півроку він написав заяву в Державну інспекцію з контролю якості лікарських засобів у області та Головне архітектурно-планувальне управління міста, звертаючи увагу на порушення аптекою законодавства щодо людей з інвалідністю.

Завдання 4. 4.1. Знайдіть контакти для надсилання скарг/запитів та ПІБ керівників: - Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів у вашій області - Головного архітектурно-планувального управління вашого міста.

4.2. Зашифруйте контактну інформацію та ПІБ у вигляді реbusу або шифру та підготуйте ключ до розшифровки.

Однак від цих установ Дмитро отримав лиш формальну відповідь: вони не визнавали ані порушень, ані їх відсутності. «Коли я нарешті мав на руках усі відповіді, стало дуже неприємно – я не отримав навіть мінімального захисту, – розповідає Дмитро. – І щоб довести, що інвалід також може себе захищати – довелося за власний кошт замовляти в приватного експерта будівельно-тех-

нічну експертизу того, що називалося пандусом». В експертизі зазначалось – існуючий пандус не тільки не відповідає архітектурним нормам, а й є небезпечним.

Завдання 5. Запишіть контакти щонайменше двох експертів/експертних установ, які можуть провести будівельно-технічну експертизу у вашому місті. Придумайте асоціації для кращого запам'ятовування імен експертів або назв експертних установ.

Врешті Дмитро подав заяву до окружного адміністративного суду.

Завдання 6. 6.1. Чи є окружний адміністративний суд у вашій місцевості? Якщо так – то за якою адресою? Якщо ні – то де знаходиться окружний адміністративний суд, юрисдикція якого поширюється на вашу місцевість? **6.2.** Сфотографуйте інформацію про години роботи канцелярії окружного адміністративного суду. Розмістіть фотографію у Facebook.

У першій судовій інстанції Дмитро програв. Але його апеляція в апеляційний адміністративний суд була настільки переконлива, що аптека через кілька місяців «з'їхала» зі свого місця, залишивши у спадок іншим орендарам злочасний пандус.

Завдання 7. 7.1. Чи є апеляційний адміністративний суд у вашій місцевості? Якщо так – то за якою адресою? Якщо ні – то де знаходиться апеляційний адміністративний суд, юрисдикція якого поширюється на вашу місцевість? **7.2.** Сфотографуйте інформацію про години роботи канцелярії апеляційного адміністративного суду.

Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд визнав протиправною бездіяльність Державної служби з лікарських засобів у Дніпропетровській області щодо здійснення перевірки виконання ліцензійних вимог. Крім того, суд зобов'язав розглянути питання щодо анулювання ліцензії на роздрібну торгівлю лікарськими засобами аптеки, проти якої позивався Дмитро. Практично одразу після цього прем'єр-міністр України доручив Міністерству охорони здоров'я разом з Мінрегіоном розробити зміни до умов ліцензування аптек, а також медичних закладів, які б гарантували вільний доступ до приміщень людям з інвалідністю.

Вітаємо, ви пройшли маршрут! Повертайтесь на місце збору учасників для представлення результатів та обговорення.

При підготовці використано матеріал: Ірина Виртосу, Центр інформації про права людини: Адвокат на візку виграв першу в

Україні справу з дискримінації інвалідів // <http://life.pravda.com.ua/person/2013/01/16/119124/> Доступ станом на 08.11.2015 р.

Джерела та література:

1. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»: Підручник. Київ: Знання, 2008. 301 с.
2. Журба О. В. Дидактичні ігри на уроках в загальноосвітніх навчальних закладах // Історія в школі. 2001. № 5. С. 15-16.
3. Крапив'янський С. М. Методика викладання «Основ правознавства». Курс лекцій. – Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2004. 212 с.
4. Мамчур І. Теорія гри та її пізнавальні можливості // Рідна школа. 2003. № 6. С. 61-62.
5. Пальотова Т. А. Сучасні методи навчання: досвід впровадження // Завуч. 2005. № 14. С. 21-26.
6. Поліщук Л. Рольова гра на уроках історії та права // Історія України. 2003. № 2. С. 12-13.
7. Нетрадиційні уроки // Url : https://www.google.com/url?sa=t&ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwji6_ec64fvAhVPrxoKHc7rBkAQFjABegQIAhAD&url=https%3A%2F%2Ffrivneosvita.org.ua%2Fmethod_kabinet%2Fbiblioteka.php%2Fwebdav_bizproc_history_get%2F3540%2F3540%2F&usg=AOvVaw3ZDKy0JYsrKGV7xEONfKib

УДК 488.32

Ночка Л. В.

*Вчитель історії та правознавства
Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ступенів №3
м. Дунаївці*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ПРАВОЗНАВСТВА

У статті характеризується нормативно-правова база викладання предмету «Правоознавство», аналізуються вимоги до проведення сучасного уроку правознавства та висвітлено власний досвід роботи вчителя загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *методичні рекомендації, навчальна програма, сучасний урок, практичне заняття, правова компетентність, Конституція, громадянин, критичне мислення.*

Правоознавство як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку і творчій самореалізації кожного учня через визнання загальнолюдських цінностей, формування критичного мислення,

аналіз життєвих ситуацій відповідно до чинних законів, здатність розуміти й оцінювати правові явища та процеси.

У 2020-2021 навчальному році чинними є навчальні програми: «Основи правознавства. 9 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 .№ 804), «Правознавство (профільний рівень) 10-11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 і наказ Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407) [1].

Правознавство є тим навчальним предметом, засобами якого забезпечується законодавче і практичне підґрунтя впровадження наскрізних змістових ліній, які інтегрують ключові і загальнопредметні компетентності. Концепція наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є стрижнем навчальної програми «Правознавство». Саме засобами цієї навчальної дисципліни формуються загальнолюдські цінності, як то верховенство права, демократія, права і свободи людини та інші. У процесі вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних дисциплін. Освіта відіграє ключову роль у формуванні культури демократії. В основу предмета «Правознавство» покладено компетентнісний підхід, що корелюється з основними ключовими компетентностями, визначеними Концепцією Нової української школи. Показником рівня освіченості за курсом правознавства є правова предметна компетентність учнів. Правова компетентність – це сукупність набутих учнями правових знань, предметних умінь, сприйняття та розуміння важливості загальнолюдських цінностей, ставлень [1].

З урахуванням загальних положень дидактики, особливостей специфіки курсу «Основи правознавства» як логічно поєднаної системи знань виділяють такі вимоги до проведення сучасного уроку:

- урок має вирішувати завдання освіти, виховання та розвитку учнів з урахуванням навчальної мети уроку;
- тема уроку визначається програмою;
- інформація повинна бути доступна для розуміння та засвоєння учнями, дозування навчального матеріалу повинно сприяти реалізації мети уроку та запобігати перевантаженню школярів домашніми завданнями;
- додатковий матеріал має ілюструвати та конкретизувати поняття курсу, в той же час слід використовувати дискусійні концепції з відповідної теми;

- слід використовувати ділові ігри, організовувати роботу з текстами нормативно-правових актів, юридичні задачі, обговорювати відомі учням з власного життєвого досвіду, з творів літератури та мистецтва ситуації правового характеру;

- зміст кожного уроку має бути пов'язаний з реаліями сьогодення;

- будучи частиною педагогічного процесу урок має бути тематично цілісним і завершеним, дотримуватися міжпредметних зв'язків;

- подана у вигляді правових ситуацій інформація має на меті формувати правові поняття, набувати правові знання, засвоювати терміни та використовувати знання у повсякденних життєвих ситуаціях, при вивченні інших дисциплін [5].

Уроки правознавства орієнтовано на наступні завдання:

- закласти основи системи правових поглядів і переконань учнів;

- ознайомити учнів з основами конституційного ладу України, дати початкові знання з цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права;

- поглибити знання учнів про походження, типи та форми держави, історію творення української державності;

- сформувати навички правомірної поведінки, виконуючи соціальну роль громадянина, глави чи члена сім'ї, робітника, фермера, підприємця, студента чи учня, власника майна тощо;

- виховати в учнів переконання у необхідності суворого дотримання законів, непримиренності до протиправної поведінки;

- виробити у школярів уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, спираючись на знання з теорії та історії держави і права, користуватися вітчизняними нормативними та міжнародно-правовими актами, різноманітними джерелами права, юридичною літературою [5].

Метою уроків правознавчого спрямування є формування наступних учнівських компетенцій:

- у сфері пізнавальної діяльності: засвоєння методів самостійного отримання юридичних знань, користуючись різними джерелами інформації, нормативно-правовими актами, кодексами;

- в сфері суспільної діяльності: виконання ролей соціально-активного громадянина, політика, споживача, члена сім'ї, управлінця;

- в сфері трудової діяльності: уміння аналізувати політи-

ко-правові ситуації в країні, на ринку праці, орієнтуватися в нормах трудових правовідносин;

– в інформаційній сфері: за допомогою інформаційних технологій формувати вміння шукати та аналізувати, передавати інформацію;

– в культурній сфері: формування навичок безпечної поведінки, вибір шляхів з метою культурного та духовного збагачення [4].

Ефективне навчання потребує використання технологій, що допомагають здобути знання, а також розвинути соціальні та інтелектуальні навички, необхідні громадянам демократичного суспільства. Більш ефективними є підходи, спрямовані на те, щоб залучати учнів до активного, спільного, заснованого на критичному аналізі навчання [3]. Вчитель не повинен «підносити» дітям матеріал, він повинен вчити учнів самостійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати свої знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення [2].

У практиці своєї роботи використовую сучасні технології навчання: технологію критичного мислення, діалогові технології, технологію проблемного навчання, ігрові технології.

Для досягнення поставленої навчальної мети використовую різноманітні прийоми: читання тексту з позначками, читання в парах, спрямоване читання, щоденник подвійних записів, «мікрофон», метод «очікувань», метод «вільного письма», «мозковий штурм», прийом «ЗХВ» («Знаю», «Хочу знати», «Вивчу»), робота учнів у малих групах (парах), «фішбоун», «рафт» (Р (оль) – А (удиторія) – Ф (орма) – Т (ема), «Діаграма Венна», гронування, кубування, сенкан (синквейн), «Інсерт» або «Робімо позначки», методи: «Прес», «Незакінчене речення», «Тільки хвилина», написання есе, проведення дискусії, складання схем, методика «Лінія громадської думки», «Займи позицію», «Дискусійна шкала». Ці види діяльності допоможуть нам з'ясувати, які позиції можуть існувати в класі щодо вивченого питання, як учні засвоїли дану тему, який матеріал їм найкраще запам'ятався. До того ж, кожен матиме можливість обґрунтувати свою позицію, порівняти свої думки з поглядами інших, заповнити ті прогалини в знаннях, які, можливо, утворилися під час уроку.

Отже, саме життя вимагає від нас впровадження в практику методик розвитку критичного мислення. Адже діалоговий характер методик сприяє активізації роботи всіх учнів, дає дітям впевненість в своїй силі, поштовх до оволодіння новими матеріалами. Зростає зацікавленість предметом, бажання здобути більш глибокі

знання [2]. На таких уроках учні виробляють вміння працювати колективно, а також швидко та якісно опрацьовувати джерела, аналізувати матеріал, чітко висловлювати власну думку, слухати та поважати погляди інших, зображати схематично свої знання.

Уроки, де значна увага приділяється розвитку критичного мислення, це – творчі, цікаві уроки, де кожен учень – головний актор, і тільки від його дій залежить подальший хід уроку. Завдяки використанню технології розвитку критичного мислення ми виховуємо «гармонійно розвинену особистість», яка зможе самостійно вирішувати проблеми і шукати та знаходити життєву істину [3]. Адже, «не тільки сама істина дає впевненість, але й пошук її» (Б. Паскаль).

Джерела та література:

1. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 11.08.2020 № 1/9-430 Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році.

2. Баханов К. Традиційні та інноваційні системи, технології та моделі навчання: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 344 с.

3. Мариновська О. Я., Барабаш О. Д. Педагогічна технологія критичного мислення // Джерела. 2001. №3–4. С. 63–66.

4. Підласий І.П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 360 с.

5. Чужикова В. Г. Методика викладання права: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2009. 425 с.

УДК 373.5.016:34

Пишко О.Л.

*Рівненський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
м. Рівне*

ПРАВОВІ СИТУАЦІЇ НА УРОКАХ ОСНОВ ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ УМІНЬ УЧНІВ 9-Х КЛАСІВ

Стаття присвячена питанню аналізу та розв'язання правової ситуації як засобу формування правових умінь дев'ятикласників. Автором подано алгоритм аналізу правової ситуації.

Ключові слова: *правова ситуація, правові вміння, основи правознавства.*

Державні вимоги до рівня підготовки учнів із основ правознавства передбачають набуття ними вміння аналізу та розв'язання правових ситуацій. Це має бути обов'язковим елементом навчання учнів основ правознавства як на уроках, так і при виконанні ними домашніх завдань. Аналіз правових ситуацій – одне з основних предметних умінь учнів, що формується в процесі навчання предмета. Однак, у науковій літературі аналіз правової ситуації відносять і до одного з основних методів навчання правознавства учнів. Зупинимось на цьому детальніше.

Ми розділяємо думку дослідниці Н. Жидкової про те, що предметні вміння з правознавства – це здатність учнів застосовувати способи дій у процесі навчання правознавства, які уможливають самостійне здобування та засвоєння ними правових знань, розв'язування пізнавальних завдань і ситуацій у правовій сфері як у навчанні, так і в житті [2; 10]. Ґрунтуючись на цьому визначенні, розв'язання правових ситуацій можна назвати одним із ефективних засобів формування правових умінь учнів 9-х класів.

Аналіз і розв'язання правової ситуації потребує від учнів застосування комплексу предметних правових умінь, а саме: 1) репродуктивних (визначати предмет правового регулювання); 2) перетворювальних (проводити аналіз умови ситуації щодо фактів та конфлікту між сторонами; визначати проблему, складати план її вирішення, застосовувати положення нормативно-правових актів, наводити аргументи); 3) творчо-пошукових (оцінювати дії учасників ситуації та їх результати, формулювати рішення й перевіряти його щодо можливих наслідків) [2; 11]. Таким чином, у процесі навчання основ правознавства в учнів 9-го класу формуються комплексні предметні вміння. Зазначимо, що цей процес потребує системності та послідовності. Так, при розв'язанні правової ситуації учні мають продемонструвати вміння застосовувати конкретні положення нормативно-правового акта (наприклад, правові ситуації з сімейного, адміністративного чи кримінального права) чи складати юридичний документ (наприклад, заяву (трудове право) чи скаргу-претензію із захисту прав споживача (цивільне право).

Як вже зазначалося, аналіз правових ситуацій є й методом, який у педагогічній літературі належить до групи методів ситуативного навчання. Його сутність полягає в тому, що навчальний матеріал подається учням як проблема, а знання здобуваються ними в результаті активної роботи: добору необхідної інформації,

її аналізу з різних позицій, висунення гіпотез, формулювання висновків. До основних цілей методу аналізу й розв'язання правових ситуацій учнями в процесі навчання основ правознавства нами віднесено такі: набуття та закріплення навичок самостійної роботи з нормативним матеріалом; вироблення вміння давати власну правову оцінку конкретних життєвих ситуацій; досягнення належного рівня обґрунтування власної правової оцінки фактичних обставин; наближення навчальних форм засвоєння права до конкретних ситуацій в житті й моделювання власної поведінки в межах права.

Ефективне використання методу аналізу правових ситуацій на уроках основ правознавства сприяє також закріпленню правових знань учнів та виробленню в них таких умінь як працювати з правовою інформацією, розробляти план дій, знаходити оптимальний варіант розв'язання, приймати правильне рішення, викладати власну думку в усній і письмовій формі, переконливо відстоювати та захищати її тощо. Крім цього, у ході аналізу правових ситуацій в учнів формуються навички критичного оцінювання різних думок, самоаналізу, самооцінювання (як елементів критичного мислення) та взаємооцінювання.

Навчання основ правознавства ґрунтується на особистісно зорієнтованому, діяльнісному та компетентнісному підходах, а тому важливим є й те, що при використанні методу аналізу правових ситуацій у навчанні правознавства засвоєння знань і формування умінь та навичок учнів виступає результатом їхньої активної самостійної діяльності щодо розв'язання правової проблеми, у результаті чого відбувається формування правових умінь, розвиток їхніх розумових здібностей, формується пізнавальний інтерес учнів та їхня мотивація до навчання правознавства. Крім того наголосимо, що зазначений нами метод аналізу правових ситуацій зорієнтований здебільшого на групову діяльність учнів, що дозволяє їм не тільки засвоїти навчальний матеріал, а й розвинути комунікативні навички – навчитися співпрацювати та взаємонавчатися.

Якщо підходити до аналізу правових ситуацій як методу навчання правознавства, то варто у загальних рисах з'ясувати основні вимоги до змісту й методики їх застосування: по-перше, такі правові ситуації мають відображати типові випадки, що найчастіше трапляються в житті та з якими може зіткнутися неповнолітня особа – учень; по-друге, ситуація (проблема, сюжет) мають бути

такими, що можуть реально статися; по-третє, при аналізі правових ситуацій першочерговими мають бути навчальні завдання, що передбачає значний ступінь їх умовності (фабула правової ситуації зазвичай викладається з великим ступенем узагальнення – деякі обставини, що мають правове значення, в ній опущені; по-четверте, основним завданням аналізу правової ситуації є створення практичної моделі, що детально відображає життєву ситуацію; і, нарешті, по-п'яте, діяльність учнів на уроці у такий спосіб має спрямовуватися на формулювання й висловлювання їхніх оцінних суджень щодо права, моделей поведінки учасників ситуації, ефективності рішення тощо.

Метод аналізу правових ситуацій зорієнтований здебільшого на групову діяльність учнів, що дає їм змогу як засвоїти навчальний матеріал, так і розвинути комунікативні навички, навчитися співпрацювати та взаємонавчатися. Його можна застосовувати на будь-якому етапі уроку з основ правознавства: для мотивації (доцільні короткі односюжетні ситуації); в ході опанування учнями нових знань, формування вмінь і навичок (правова ситуація та її аналіз може бути основою цієї частини уроку); при узагальненні й перевірці знань учнів. Однак, найефективніші вони в основній частині уроку, коли учні на основі набутих знань аналізують і розв'язують таку правову ситуацію. Слід пам'ятати, що застосування цього методу потребує певної алгоритмізації – визначення порядку дій учнів.

Приклад 1.

Крок 1: аналіз ситуації й установлення всієї юридично значимої інформації, що міститься в ній (обставинами, які матимуть значення для розв'язання задачі, як правило, є вік учасників правовідносин, розмір завданої шкоди, мотиви, якими керувалися учасники правовідносин, тощо).

Крок 2: встановлення нормативних актів, що регулюють описані правовідносини, відповідних правових норм, що безпосередньо регулюють відносини в ситуації.

Крок 3: ухвалення рішення – відповідь на поставлені запитання (визначення правомірності дій або правомірного шляху виходу із запропонованої ситуації, кваліфікація подій тощо).

Приклад 2.

Факти: Що відбулося? Хто є учасниками ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які є другорядними?

Проблеми: Якими є інтереси сторін? У чому полягає конфлікт? Яке питання необхідно вирішити для розв'язання ситуації? Якими нормами закону регулюється ситуація?

Аргументи: Якими є ваші аргументи (зокрема положення законодавства) на захист інтересів кожної із сторін ситуації?

Рішення: Хто має вирішувати ситуацію? Яким може бути рішення щодо цієї ситуації? Чому ви так думаєте? Якими можуть бути його наслідки? Які ще способи розв'язання ситуації ви можете запропонувати її учасникам?

Приклад 3.

- 1. Якою галуззю права регулюється ця ситуація?*
- 2. Хто є учасниками правовідносин? Які їхні права та обов'язки?*
- 3. Яке рішення має бути прийняте? Чому?*

Приклад 4.

1. Назвати галузь права, що врегульовує описані в ситуації правовідносини; назвати правовідносини, що виникають, та елементи, що їх складають.

2. Визначати правові норми, що встановлюють правомірні моделі поведінки суб'єктів права, застосувавши положення відповідних нормативно-правових актів.

3. Визначати правомірність / неправомірність дій фігурантів та їхні дії для захисту своїх прав.

4. Запропонувати варіанти розв'язання правової ситуації.

5. Сформулювати та обґрунтувати висновки.

Підсумовуючи вищевикладене, дозволимо сформулювати кілька основних правил щодо аналізу й розв'язання правових ситуацій: 1) правові ситуації мають бути обов'язковим елементом навчання предмета «Основи правознавства»; 2) правові ситуації мають бути життєвими – такими, що можуть реально статися, й містити особливі моменти для уведення життєвості (наприклад, зазначення конкретних даних про їх учасників); 3) правові ситуації можуть не мати однозначної відповіді; 4) правові ситуації можуть бути використані на будь-яких етапах уроку (для мотивації, для формування навичок, для перевірки знань тощо), а також у позаурочній діяльності учнів.

Таким чином, аналіз і розв'язання правових ситуацій у процесі навчання основ правознавства учнів 9-х класів сприяє опануванню ними навчальним матеріалом на якісно вищому рівні; дає можливість перевіряти рівень засвоєння учнями теоретичного

правознавчого матеріалу й виявляти прогалини у їхніх знаннях; розвиває логіку та критичне мислення учнів; формує предметні правові вміння учнів 9-х класів закладів загальної середньої освіти.

Найціннішим у процесі аналізу й розв'язання правових ситуацій на уроках основ правознавства є те, що учні мають можливість відстежити дію правових норм у конкретних юридичних ситуаціях.

Джерела та література:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2021).

2. Жидкова Н. М. Формування предметних умінь із правознавства в учнів 9–10 класів : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.02. Київ, 2012. 23 с.

3. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 18.01.2021).

4. Ремех Т. О., Пометун О. І. Основи правознавства: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Літера ЛТД, 2017. 224 с.

УДК 373.091.3-056.45

Прокопчук С. Ю.

Рівненський економіко-правовий ліцей

м. Рівне

ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

У статті висвітлені основні питання змісту й організації роботи з обдарованими здобувачами освіти в сучасному закладі загальної середньої освіти. Запропоновано рекомендації щодо створення у ЗЗСО цілісної системи пошуку, відбору та розвитку обдарованих учнів. Акцентовано увагу на розвитку обдарованості дітей та створенні умов для максимального розкриття талантів і обдарувань дитини. Звернуто увагу на визначення принципів і етапів психологічного та методичного забезпечення реалізації даної системи роботи. Відмічено, що система роботи з обдарованими учнями повинна бути орієнтована на кінцевий результат.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, індивідуалізація навчання, урочна діяльність, позаурочна діяльність, позакласна діяльність.

Для сучасної України створення цілісної системи роботи закладів загальної середньої освіти з обдарованими учнями

є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Цілеспрямована, систематична робота в навчальному закладі можлива лише за умови створення та поетапної реалізації спеціально розроблених програм пошуку, відбору, навчання, виховання і розвитку обдарованих дітей. Вивченню проблеми розвитку обдарованості присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених: Н. Лейтіс, В. Дружинін, Б. Теплов, С. Рубінштейн, Н. Левітов, О. Кульчицька, Е. Торранс, Ф. Гальтон, Г. Костюк, О. Матюшкін та ін. В Україні за останні роки накопичено значний досвід щодо визначення поняття «обдарованості», розробки та реалізації програм роботи з обдарованими дітьми. Метою цього дослідження є узагальнення досвіду навчання та виховання обдарованих дітей в умовах навчального закладу.

Серед найбільш цікавих і загадкових явищ природи дитяча обдарованість займає одне з провідних місць. Проблеми її діагностики та розвитку хвилюють педагогів протягом багатьох століть. Інтерес до неї в даний час дуже високий, і це пояснюється суспільними потребами. І, перш за все, потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Спостереження, що свідчать про те, що розумові можливості людей нерівні, старе, як світ. Це не було секретом ні для науки, ні для буденної свідомості, що акумулює, за влучним висловом Гегеля, не тільки наукові теорії, але і всі заботи свого часу. І видатні люди давнини, і їх менш обізнані в науках сучасники добре розуміли, яка істотна різниця між видатним творцем (генієм) і простою смертною людиною. Також давно було відмічено, що відмінності їх часто виявляються вже в дитинстві.

Тому раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей становить одну із головних проблем вдосконалення системи освіти. Існує думка, що обдаровані діти не потребують допомоги дорослих, особливої уваги і керування. Але не слід забувати, що в силу особистісних особливостей такі діти найбільш чутливі до оцінки їх діяльності, поведінки і мислення [2].

Слід пам'ятати також, що якою б не була обдарована дитина, їй потрібно вчити. Важливо привчити до посидючості, привчити трудитися, самостійно приймати рішення. Обдарований не терпить тиску, утисків, окриків, що може вилитися в проблему. У такої дитини важко виховувати терпіння, посидючість та ненав'язливість. Необхідна величезна завантаженість дитини.

Для розвитку своїх талантів обдаровані діти повинні вільно розпоряджатися часом і простором, навчатися по розширеному навчальному плану і відчувати індивідуальну турботу і увагу з боку свого вчителя. Необмежені можливості аналізувати висловлені ідеї та пропозиції, глибоко вникати в суть проблем сприяють прояву природної допитливості і зацікавленості, розвитку аналітичного та критичного мислення.

Складність інтеграційних процесів, актуальність глобальних проблем сьогодення у різних сферах життя вимагають від людини особистісної зрілості. У суспільстві виникає потреба у громадянах, здатних до адекватного сприйняття змін і продуктивного впровадження інновацій: у людях, які мають нестандартне мислення, привносять новий зміст у соціальне, культурне, виробниче життя, уміють ставити та розв'язувати перспективні задачі щодо проектування майбутнього – тобто в неординарних творчих особистостях. У сучасних документах про освіту – законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Концепції загальної середньої освіти – визначено вимоги суспільства до особистості: бути самостійною, брати відповідальність на себе, мати усвідомлену громадянську позицію, толерантно ставитися до життєвих принципів інших.

Обдаровані діти, демонструють видатні здібності в якійсь одній області, іноді нічим не відрізняються від своїх однолітків у всіх інших відносинах. Недостатність інформації, яку можна засвоїти і переробити, такі діти сприймають болісно. Тому обмеження їхньої активності загрожує негативними реакціями невротичного характеру.

Виявлення дітей, які володіють непересічними здібностями, являє собою складну і багатоаспектну проблему. Широке поширення отримали всілякі тести, спрямовані на виявлення обдарованості. Але проблема в тому, що в інтерпретації результатів тестування дуже істотну роль грає теоретична основа того чи іншого тесту, співвіднесення методичних позицій дослідника з базовою моделлю тесту. Ігнорування цієї обставини знижує ефективність тестування і може привести до некоректної інтерпретації. Багато фахівців справедливо відзначають, що численні помилки в прогнозах пояснюються не стільки недосконалістю психометричних процедур, скільки складністю і багатоаспектністю самого феномену обдарованості [10].

Одним з таких методів є спостереження. Перевага спостереження в тому, що воно може відбутися в природних умовах, коли

спостерігачеві може відкритися чимало тонкощів. Існує природний експеримент, коли, наприклад, на уроці або під час занять гуртка організується потрібна для дослідження обстановка, яка є для дитини цілком звичною і коли він може і не знати, що за ним спеціально спостерігають. Ознаки обдарованості дитини важливо спостерігати і вивчати у розвитку. Спостереження може бути безперервним, день у день, а може, і з перервами. Великий інтерес для вивчення обдарованості представляє біографічний метод. Вивчення життєвого шляху стало поширюватися як досить ефективний підхід до з'ясування особливостей випробуваного в даний період, а почасти і до прогнозу на майбутнє. Розробка біографічного методу пов'язана із застосуванням таких способів отримання інформації, як опитувальники, звернені до самого досліджуваного, бесіди та інтерв'ю з ним [9].

При виявленні дітей з неабиякими розумовими можливостями постає проблема: чому і як їх вчити, як сприяти їх оптимальному розвитку. Програми для обдарованих повинні відрізнятися від звичайних навчальних програм. Хотілося б, щоб навчання таких дітей відповідало їхнім головним потребам.

Існують різні стратегії навчання обдарованих дітей, які можуть бути втілені в різні форми. Для цього розробляються спеціальні навчальні програми. Питання темпу навчання є предметом давніх нескінченних суперечок. Багато підтримують прискорення, вказуючи на його ефективність для обдарованих учнів. Інші вважають, що установка на прискорення – це односторонній підхід до дітей з високим рівнем інтелекту, так як не враховуються їх потреба спілкування з однолітками, емоційний розвиток. Прискорення пов'язане із зміною швидкості навчання, а не змістовної його частини. Коли рівень і швидкість навчання не відповідають потребам дитини, то завдається шкода як його пізнавальному, так і особистісному розвитку.

Заняття обдарованої дитини у звичайному класі за стандартною навчальною програмою схожі на той випадок, коли нормальну дитину поміщають в клас для дітей з затримкою розумового розвитку. Дитина в таких умовах починає пристосовуватися, вона намагається бути схожою на своїх однокласників, і через якийсь час її поведінка буде схожою на поведінку всіх інших дітей у класі.

Можливе і прискорене проходження стандартної навчальної програми в рамках звичайного класу. Проявляється це в тому, що вчитель організовує індивідуалізацію навчання для декількох обдарованих дітей.

Оптимальний результат ефективної форми прискорення досягається при одночасній їй зміні змісту навчальних програм і методів навчання. Тільки прискорення використовується рідко, частіше навчальні програми ґрунтуються на поєднанні двох основних стратегій – прискорення і збагачення.

Особистість вчителя є головним фактором будь-якого навчання. Не є винятком і ситуація з учителем для обдарованих дітей. Найбільш істотним фактором успішності роботи вчителя є глобальна особистісна характеристика – система поглядів і переконань, у якій велике значення мають уявлення про самого себе, інших людей, а також про цілі та завдання своєї роботи.

На думку деяких дослідників, поведінка вчителя для обдарованих дітей у класі, в процесі навчання і побудови своєї діяльності має відповідати наступним характеристикам: він розробляє гнучкі, індивідуалізовані програми; створює теплу, емоційно безпечну атмосферу в класі; надає учням зворотний зв'язок; використовує різні стратегії навчання; поважає особистість, сприяє формуванню позитивної самооцінки учня. Успішний вчитель для обдарованих – передусім прекрасний вчитель-предметник, глибоко знаючий і люблячий свій предмет. Вчителям можна допомогти розвинути зазначені особистісні та професійні якості трьома шляхами:

- 1) за допомогою тренінгів – у досягненні розуміння самих себе і інших;
- 2) наданням знань про процеси навчання, розвитку та особливості видів обдарованості;
- 3) тренуванням умінь, необхідних для того, щоб навчати ефективно[11].

Вчителі, які працюють з обдарованими, менше говорять, менше дають інформації, влаштовують демонстрації і рідше вирішують завдання за учнів. Замість того щоб самим відповідати на питання, вони надають це учням.

Помітні відмінності в техніці постановки питань. Вчителі обдарованих набагато більше задають відкритих питань, допомагають обговоренням. Більшість вчителів намагається прореагувати у мовний або іншій формі на кожну відповідь у класі, а вчителі обдарованих ведуть себе більше як психотерапевти: вони уникають реагувати на кожне висловлювання. Вони уважно і з цікавістю вислуховують відповіді, але не оцінюють, знаходячи способи пока-

зати, що вони їх приймають[8]. Така поведінка призводить до того, що учні більше взаємодіють один з одним.

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвиваючої, творчої діяльності.

Формами роботи з обдарованими учнями є урочна діяльність, позаурочна діяльність та позакласна діяльність[12].

Урочна діяльність включає в себе фронтальну форму навчання (бесіди, дискусії, дебати, організаційно – діяльні ігри, рольові ігри, шкільні лекції, семінарські заняття тощо), групові (парні, постійні групи з переміною функцій їх учасників) та індивідуальні заняття.

Позаурочна навчально – пізнавальна діяльність учнів здійснюється в позаурочний час. Вона визначається програмою і є обов'язковою для кожного учня. Ця робота спрямована на оволодіння учнями фактичним матеріалом, який використовують на наступних уроках, а також на закріплення, розширення, поглиблення і застосування певної частини змісту після її вивчення.

Використовуються наступні види позаурочної роботи: практикуми, підготовку учнівських повідомлень, проектів та презентацій тощо.

Позакласна діяльність базується на добровільності, інтересі та бажанні дітей її виконувати, тому вона необов'язкова для всіх учнів класу. Позакласна робота дає можливість розвивати індивідуальні інтереси дітей, їхні здібності, нахили, формувати стійкі потреби самостійного пізнання. Важливо, щоб позакласна робота не дублювала програми, а розширювала її, стимулювала інтерес учнів до науки, сприяла вихованню учнів.

На позакласних заняттях учні удосконалюють вміння самостійно поповнювати свої знання з різних джерел інформації. Складаючи анотації, реферати, доповіді за допомогою додаткової науково – популярної літератури, періодичної преси, юридичних документів, учні удосконалюють вміння працювати з книгою: виділяти основну думку, відбирати факти для підтвердження теоретичних положень, складати плани і конспекти за текстом.

Звичайно, єдиних рекомендацій щодо навчання обдарованих дітей не існує й не може існувати, адже кожна дитина – це унікальна особистість зі своїми перевагами і недоліками. Тому головним є пошук ключа – індивідуального підходу до кожного учня, зокрема учня обдарованого. З такими дітьми, з одного боку, працювати лег-

ше, бо вони мають високі розумові здібності, а з іншого – важче, оскільки вони потребують багато уваги та особливого ставлення.

Обдаровані діти — майбутній цвіт нації, її інтелектуальна еліта, гордість і честь України, її світовий авторитет. Недарма видатні діячі нашої держави надавали виняткового значення формуванню розумового потенціалу українського громадянства, вважаючи, що тільки еліта може просувати суспільство й державу до висот досконалості. У різні епохи український народ висував зі своїх рядів плеяди видатних людей, котрі, щоправда, через різні причини змушені були спрямовувати свої розум і талант здебільшого на

процвітання інших держав. І наше завдання полягає в тому, щоб дбайливо ростити нові таланти, починаючи з їх найменших літ.

Обдаровані діти – майбутнє кожної нації. Тому серед головних завдань освітніх закладів на даному етапі розвитку суспільства висувається завдання розвитку здібностей особистості, її творчого становлення, потреби розвитку і уміння самоудосконалюватися. Тому, що творчі та інтелектуальні можливості сьогодні – запорука прогресу в будь – якій галузі людського життя в майбутньому.

Джерела та література:

1. Бережний С, Тарнавська А., Бережна Г. Знаємо, можемо, хочемо // Освіта. Київ, 2003. № 58.
2. Веліканова А. Обдаровані діти – хто вони? // Психолог. 2006. №42. С. 18-21.
3. Головань Т. Особливості методики розвитку інтересу учнів на уроках правознавства // Історія в школах України. 2008. №4. С.35-37.
4. Жидкова Н. Формування вмінь аналізувати нормативно-правові акти на уроках правознавства. // Історія в школах України. 2011. №2-3. С.14-22.
5. Іванова Л. І. Школа та шкільний учитель в системі Малої академії наук // Завучу. Усе для роботи. 2009. №7. С.13-16.
6. Клименко В. В. Психологічні тести таланту. Харків, 1996. С. 24-28.
7. Кременський Б. Г. Організація та проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад і турнірів: Методичні рекомендації. Київ, 2001. С. 60-65.
8. Наливайко Г. В. Керівництво самоосвітньою діяльністю вчителів // Освіта і управління. Т.3. С. 192-197.
9. Попова Л. В. Біографічний метод у вивченні підлітків з різними видами обдарованості. Москва, 1993. С. 45-49.
10. Сисоєв В. М. Пріоритет науково-педагогічної творчості // Рідна школа. 2004. № 5. С. 52-55.
11. Сорич І. Організація роботи із обдарованими дітьми у навчальних закладах // Психолог. 2006. №25-28.

12. Таїна обдарованості: збірник на допомогу тим, хто працює із обдарованими дітьми / укладач Заболотний О. В.; за заг. ред. Клокар Н. І. Біла Церква: КОІПОПК, 2005. 160 с.

13. Ягенська Г. В., Захарчук В. Є. Підготовка учнівських команд до турнірів: мотиви, механізми, результати.// Наукові записки РДГУ. Вип. 12. Рівне: РДГУ, 2009. С.94-99.

УДК 378

Семенюк-Прибатець А. В

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТА

У статті розглядається методика викладання правових дисциплін для студентів історичного факультету. Визначаються інноваційні методики викладання правових дисциплін.

Ключові слова: *методика, правові дисципліни, лекція, практичне заняття, самостійна робота, інноваційні методики, правова свідомість.*

Побудова соціальної, правової, демократичної держави та громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язана з формуванням нового рівня правосвідомості та правової культури населення, що вимагає посилення уваги до питань правового навчання і виховання майбутніх фахівців.

Важливу роль у формуванні правової свідомості студента відіграє вивчення правових дисциплін, при цьому основним обов'язком викладача є застосування зрозумілої методики викладання та доведення даних дисциплін до студента у об'ємі, який буде достатнім для майбутнього фахівця та допоможе орієнтуватися серед галузей чинного законодавства.

Аналіз сучасного стану освітніх процесів, дав поштовх прийняттю «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», яка визначає мету, стратегічні напрями та основні завдання державної політики у сфері освіти. Така політика спрямована на кодифікацію та оновлення нормативно-правової бази освітньої галузі, побудову ефективної системи національного виховання і соціалізації молоді, підвищення якості освіти шляхом запровадження освітніх інноваційних технологій, інформатизацію освіти, створення індустрії сучасних засобів навчання, вдоскона-

лення інформаційно-ресурсного забезпечення освіти, інтегрування національної системи освіти у міжнародний освітній простір [4].

Вважаємо, що сьогодні, в якій би галузі не працював майбутній фахівець, він повинен бути ознайомлений із основними засадами більшості галузей права. Саме тому, при підготовці вчителів історії та правознавства на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, викладаються в достатньому обсязі такі правові дисципліни, як «Основи конституційного права», «Основи цивільного права», «Основи сімейного права», «Основи трудового права», «Кримінальне право та процес» тощо. Знання з цих дисциплін у студента формуються із викладеного лекційного матеріалу, матеріалу, вивченого при підготовці до практичних занять та при вирішенні ситуаційних занять, а також матеріалу самостійної роботи і індивідуальних завдань. Тому, посилаючись на вимоги, які виносяться вищою освітою до вивчення правових дисциплін та на навчальні програми даних дисциплін, необхідно при складанні навчально-методичних комплексів чітко визначати теми дисциплін та методику їх викладання.

«Предметом методики викладання права є дослідження теоретичних основ навчання праву в різних типах навчальних закладів» - стверджує В. Г. Чужикова [3]. Сучасна методика навчання має багатий арсенал різноманітних способів, прийомів і засобів навчання. А тому при викладанні даних правових дисциплін застосовуються такі методи, які мають на меті виробити у студента навички роботи з нормативним матеріалом, уміння вирішувати конкретні правові ситуації, а також засвоєння основних термінів курсу. Саме тому застосовуються такі методи: а) які забезпечують опанування навчального предмета (словесні, візуальні, практичні, репродуктивні, проблемно-пошукові, індуктивні, дедуктивні); б) які стимулюють та мотивують навчально-наукову діяльність (навчальні дискусії, проблемні ситуації, ділові ігри, творчі завдання, пошук і дослідження, експерименти тощо); 3) методи контролю і самоконтролю у навчальній діяльності (опитування, залік, іспит, контрольна робота, тестові завдання, питання для самоконтролю та ін.) [2]. Сьогодні все активніше педагогічні працівники звертаються до інноваційних методів навчання у вищій школі. Так, Н. Артикуца у своїй статті приходиться до висновку, що сутність цього явища у вищій освіти можна сформулювати доволі лаконічно: «Інновації – нововведення на основі досягнень науки, освіти, передового

педагогічного та управлінського досвіду, покликане стимулювати розвиток прогресивних і високоефективних освітніх технологій. До таких інноваційних методів Н.Артикуца відносить: – аналіз помилок, колізій, казусів; – аудіовізуальний метод навчання; – брейн-стормінг («мозковий штурм»); – «дерево рішень»; – ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого); – «займи позицію»; – коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; – майстер-класи; – метод інтерв'ю (інтерв'ювання); – PRESформула (від англ. Position – Reason – Explanation or Example – Summary); – публічний виступ; – робота в малих групах; – тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші» [1]. Слід зазначити, що багато науковців наголошують, що під час викладання саме правових дисциплін бажано застосовувати методики, які спонукають студентів до дії, пробуджують бажання звернутися до законодавства і перевірити власну позицію, активно готують до правильного його розуміння. Повністю погоджуємось з даною думкою, адже усі ці методи полегшують засвоєння студентом теоретичних знань та допомагають легко застосовувати їх у практичних ситуаціях, які виникають у повсякденному житті.

Отже, підсумовуючи вище викладене, можна зробити висновок, що методики викладання, які використовуються в процесі навчання, зокрема правових дисциплін, з одного боку значно розвивають і вдосконалюють сам процес навчання, з іншого – сприяють вдосконаленню, систематизації знань студентів з правових дисциплін, активізують діяльність студента щодо обробки, аналізу та оцінки правової інформації. Так, правова обізнаність дає змогу не лише оволодіти правовими чи пов'язаними з ними знаннями у різних сферах суспільного життя, але й спонукає студента до активної участі у формуванні правої держави, а також формуванню високого рівня правової суспільної свідомості та правової культури.

Джерела та література:

1. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті. Київ : Стилос, 2005. с.3-25.

2. Гончаров С. М. Методи, форми та інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу // Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія / За заг.ред. Ф. Г. Вашука. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560с.

3. Чужикова В. Г. Методика викладання права: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2009. 425с.

4. Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» // Урядовий кур'єр від 04.07.2013 № 117, / № 155 від 29.08.2013.

УДК 378.147:364

Сербалюк Ю. В.,

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Співак В. І.

*Камя'нець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

РОЛЬ ПРАВОВИХ ЗНАНЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Розглянуто важливість знання нормативно-правової бази соціальної роботи для фахівців соціальної сфери. Визначені умови формування у студентів здатності орієнтуватись у мінливій правовій базі соціального захисту.

Ключові слова: професійна підготовка, нормативно-правова база, соціальний захист.

Вимогою сучасного суспільства до якості підготовки фахівців є не тільки професіоналізм, а правовий професіоналізм. Проблему дослідження методології, змісту, значення формування у сучасного фахівця професійної правової культури розробляють А. Гетьман, О. Дзьобань, І. Коваленко, С. Максимов, Н. Ткачова та ін. Сучасні дослідники у цій галузі визначають низький її рівень, зокрема професійної правової свідомості, професійної правової культури [2; 3]. Тому є актуальною проблема підвищення місця і ролі права, галузевого законодавства у професійній підготовці. Адже володіння нормативно-правовою базою своєї фахової діяльності – показник якісної підготовки студентів у закладах вищої освіти, умова ефективності застосування отриманих знань, запорука успішного професійного поступу.

Оскільки професійна діяльність фахівців соціальної сфери базується на відповідних правових актах, що регулюють різнопланові питання соціального захисту, соціальної допомоги, соціального

забезпечення, ми вважаємо актуальним напрямом вивчення особливостей та умов формування професійної правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка з 2002 р. здійснюється підготовка фахівців за такими спеціальностями соціономічного спрямування як «Соціальна педагогіка», «Соціальне забезпечення». Їх фахові компетенції прописані у відповідних освітньо-професійних програмах. Проаналізувавши ці компетенції, ми дійшли висновку, що для формуванні значної частини з них необхідно оволодіти нормативно-правовою базою соціального захисту в Україні.

Вся система соціального захисту і соціального забезпечення в Україні базується на нормативних документах, які визначають соціальні стандарти і соціальні гарантії, соціальні ризики та шляхи захисту від них, категорії осіб, що потребують соціального захисту, види соціальних допомог, порядок надання соціальних послуг, порядок нарахування соціальних виплат та багато інших питань, які не можуть бути вирішені інакше ніж на основі нормативно-правових актів. Колишні випускники, а сьогодні вже працюючі провідні спеціалісти закладів соціального захисту, у проведеному опитуванні наголошують на важливості володіння правовою базою соціальної роботи у практичній діяльності.

Враховуючи вище зазначене, ми вважаємо, що значна частина професійних знань фахівців соціальної сфери має ґрунтуватись на діючій нормативно-правовій базі соціального захисту. Оволодіння нею студенти здійснюють при вивченні цілого ряду дисциплін фахової підготовки. Серед них важливе місце належить курсу «Правові засади соціальної роботи». Цей предмет узагальнює, систематизує розрізнені численні правові акти.

На відміну від деяких країн світу (напр., Франція, Німеччина), де всі нормативно-правові акти у сфері соціального захисту кодифіковані, в Україні вони існують самостійно. Питання щодо необхідності кодифікації соціального законодавства підіймалось ще у першій половині ХХ ст., оскільки вже тоді нормативні акти у цій сфері “грішили” протиріччями, заплутаністю, неясністю визначень, базових понять, що знижувало ефективність права. У радянську добу науковці також вважали, що кодифікація дозволить об'єднати розрізнені нормативні документи, усуне недоліки, розширить доступність розуміння правових норм та їх реалізацію [1].

За роки незалежності України актуальність кодифікації лише зросла. Це зумовлено появою великої кількості нормативних актів, їх хаотичністю у прийнятті, нестабільністю, ускладненістю. Джерелами правових документів у соціальній сфері є різні державні інституції: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, профільні Міністерства, органи регіонального та місцевого управління. Складність вивчення і застосування їх нормативно-правових актів полягає у тому, що вони, як ні й у якій іншій галузі, перманентно змінюються. Так, наприклад, один із базових документів соціального захисту – Закон України «Про соціальні послуги» у редакції 2003 р. проіснував 16 років і зазнав за цей час 10 змін. Зрушення у суспільно-економічному житті покликали до життя нову редакцію Закону України «Про соціальні послуги», яку було прийнято у 2019 р., а вступив Закон у дію 01.01.2020 р. Його прийняття призвело до змін у 18 пов'язаних нормативних документах, які також мають відношення до соціального захисту.

Не лише закони, але й нормативні акти Кабінету Міністрів України постійно змінюються і оновлюються. Так, до 2020 соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги проводили центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Їх діяльність регулювалась відповідною Постановою КМУ «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді». Уряд України 1 червня 2020 р. прийняв постанову «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб», яка включає в себе «Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб». Відповідно цього документу вже внесені значні зміни у роботу соціальних служб, їх структуру, перелік і зміст завдань, їх права, обов'язки тощо.

Таким чином, можна констатувати, що періодичних змін зазнають всі нормативно-правові документи у сфері соціального захисту. Це має і певною мірою об'єктивне пояснення: кожен нормативно-правовий акт, який регулює соціальні виплати, соціальні допомоги об'єктивно зазнає змін через систематичне оновлення показників базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення. До об'єктивних чинників змін ми також відносимо нестабільну ситуацію у соціально-економічному плані. Збільшення чи зменшення бюджетних надходжень впливають на можливість виконання державою своїх соціальних зобов'я-

зань перед населенням України. Тому надзвичайно важливо навчити студентів самостійно працювати з нормативно-правовою базою соціального захисту. Її постійна модернізація змушує опановувати навичками самостійного пошуку необхідних нормативно-правових актів, регулярно відслідковувати їх зміни.

Бути у курсі діючих документів, володіти поточною нормативною базою соціального захисту – запорука успішної професійної діяльності, недопущення помилок у забезпеченні права громадян України на соціальний захист. Тому студентам необхідно вміти користуватись доступними сервісами у мережі Інтернет, що містять сучасну нормативно-правову базу і своєчасно відображають всі зміни, які у ній відбуваються. Ми звертаємо їх увагу в першу чергу та такі електронні ресурси, як база даних «Законодавство України» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws>), офіційні документи Президента (<https://www.president.gov.ua/documents/all>), нормативно-правові документи Уряду (<https://www.kmu.gov.ua/>).

Значний масив необхідних регулюючих документів знаходяться на офіційних веб-сайтах міністерств – Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України та інших.

Звертаємо увагу студентів на електронні бібліотеки правової літератури (Юридична бібліотека), офіційні періодичні видання України (Вісник Верховного Суду України, Офіційний вісник України, газета «Урядовий кур'єр», газета «Голос України»), а також на платформу «Ліга:Закон».

Уміння володіти цими електронними ресурсами дозволяє швидко знайти і проаналізувати правову інформацію на будь-який момент часу, оцінити ситуацію і прийняти вірне рішення.

Отже, важливим складником професійної підготовки фахівців у сфері соціального захисту ми вважаємо формування професійної правової культури. Її сутність вбачаємо не лише у знанні діючих нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, їх основних положень, а й здатність самостійно їх знаходити, відслідковувати зміни у них, ефективно застосовувати для прийняття рішень, пов'язаних з розв'язанням професійних завдань.

Джерела та література:

1. Кобзева С. И. К вопросу о кодификации законодательства о соци-

альному забезпеченні. Вестник университета имени О.Е. Кутафина. Москва, 2019. № 11. С. 117-122.

2. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. Львів, 2014. № 782. С. 123-128.

3. Ткачова Н. О. Професійна правова культура, її зміст та роль у подальшому цивілізованому розвитку України. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. Київ, 2012. № 3. С. 154-158.

УДК 373.5.016:34

Смагіна Г. М.

*Комунальний заклад «Житомирський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти»*

Житомирської обласної ради

м. Житомир

ПОЗИТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

Висвітлено потенціал компетентісно орієнтованих завдань на уроках правознавства в контексті реалізації компетентісного підходу до навчання в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: *компетентісний потенціал, компетентісно орієнтовані завдання, компетентісний урок.*

Інтеграція України до єдиного загальноєвропейського освітнього простору змінила парадигму освіти. Це не тільки прийняття відповідних законів[1; 2] на національному рівні, їх узгодженість з міжнародними стандартами, а й принципова зміна підходів до формування змісту та формату шкільної освіти.

Сьогодні зміст освіти розглядається не як обсяг інформації для засвоєння учнем, а як засіб, педагогічний інструмент для отримання запланованих освітніх результатів у вигляді набору компетентностей. Тому реформування загальної середньої освіти в Україні відбувається паралельно за двома напрямками: змінюється законодавство в галузі освіти та впроваджується компетентісно зорієнтований підхід до навчання, який акцентує увагу на формуванні здатності особи адекватно да цілеспрямовано діяти в різних проблемних ситуаціях.

Актуальність компетентісного підходу нормативно визнана в освітньому законодавстві України й розглядається як основа для оновлення змісту освіти.

Сучасний учень має оволодівати предметними, міжпредметними та ключовими компетентностями, а також опанувати спільними для всіх компетентностей уміння [1].

Теорія компетентнісного підходу в освіті розроблялася й представлена у працях як зарубіжних учених (Р. Бадер, Д. Мертенс, Б. Оскарсон, В. Спейді, А. Шелтен та ін.), так і вітчизняних (Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачева та ін.).

Питання формування предметних, ключових і загальнопредметних компетентностей у галузі суспільствознавства досліджували українські науковці Р. Арцишевський, Т. Бака, П. Вербицька, З. Возна, О. Кучер, Т. Ладиченко, О. Муляр, А. Нікітін, В. Оржеховський, О. Охредько, О. Пометун, С. Позняк, Т. Ремех, С. Рябов, І. Смагін, Т. Смагіна, К. Чорна та ін.

Водночас проблематика використання компетентнісно орієнтованих завдань на уроках науковцями розроблена недостатньо. А це важливий аспект компетентнісного навчання, оскільки мають засвоюватися не готові поняття, запропоновані вчителем, а ті, які учень/учениця самі формулюють, визначають у процесі вирішення творчих завдань. За такого підходу навчальна діяльність набуває практико-орієнтованого, дослідницького характеру, сама стає предметом засвоєння.

Природа компетентності така, що вона, з одного боку, продукт навчання, а з іншого, наслідок саморозвитку особистості, його не так кількісного, скільки особистісного зростання. Саме тому, методологічна позиція, що освіта як процес набуття компетентностей можлива тільки в діяльності, стала основою Державного стандарту базової загальної середньої освіти 2020 року [3].

На наше переконання, включення школярів у діяльність (у тому числі практико-орієнтованого характеру) – важлива умова ефективного освітнього процесу.

Однак реалізація компетентнісного потенціалу галузі вимагає від учителя готовності розробляти і впроваджувати у свою роботу нові педагогічні технології, методики, індивідуальні освітні траєкторії, що відповідають запитам сьогодення [4].

Існує декілька шляхів формування компетентностей на уроках. Один з них – компетентнісно зорієнтовані завдання, які вимагають вміння застосовувати отримані знання на практиці під час вирішення життєвих ситуацій.

З'ясуємо потенціал компетентнісно-орієнтованих завдань.

Розглянемо декілька типів таких завдань у залежності від спрямованості очікуваних результатів уроку.

1) *Предметні компетентнісно зорієнтовані завдання.*

Як правило, це навчальна ситуація або завдання, для вирішення яких потрібне використання й встановлення широкого кола зв'язків змісту; необхідно «зчитати» представлену інформацію, визначити спосіб вирішення та запропонувати алгоритм або рішення.

Зокрема, можна запропонувати учням виправити юридичні помилки, які містяться в тексті завдання:

- Однією з ознак держави є наявність високої правової культури населення;
- Функція збору податків є однією з основних функцій держави;
- Боротьба за розширення території є постійною функцією держави;
- Одним з конституційних положень, які стосуються юридичної відповідальності, є положення, відповідно до якого нікому не може бути призначено двох видів покарань за одне і те саме правопорушення.

2) *Міжпредметні компетентнісно зорієнтовані завдання.*

Умова такого завдання включає опис ситуації, яка передбачає використання знань різних галузей права, застосування інтегрованого підходу (для розв'язку або відповіді потрібно застосовувати інформацію та знання суміжних галузей, можливе дослідження умови з позицій предметної області, а також пошук відсутніх даних).

Наприклад, можна запропонувати учням проаналізувати співвідношення норм моралі та права та схарактеризувати норми моралі, які були покладені в основу цивільного права України.

Схожим є завдання: «Проаналізуйте ознаки громадянського суспільства, та, керуючись положеннями Конституції України, доведіть існування громадянського суспільства в Україні».

3) *Практичні компетентнісно орієнтовані завдання:* в умові описана практична ситуація, для вирішення якої потрібно застосовувати не тільки знання з різних галузей права, а й врахувати власний життєвий досвід. Ситуація має бути реальною, а результат – значущим для учня.

Прикладом такого завдання може бути таке: «Громадянин України Нестеренко, якому виповнилось 18 років, був призваний

на строкову військову службу до лав Збройних сил України. У військовій частині Нестеренко відмовився брати до рук зброю, мотивуючи це своїми релігійними переконаннями. Учні мають дати юридичну кваліфікацію казусу. Які нормативні акти регулюють це питання? Чи порушені конституційні права громадянина Нестеренка? Як вирішити зазначену проблему?»

4) *Пошукові та науково-дослідні компетентнісно-орієнтовані завдання*: в основі завдання знаходиться проблемна ситуація, що вимагає пошуку й аналізу інформації, розробки можливих варіантів її вирішення на базі глибокого вивчення проблеми, залучення знань різних галузей права, пошуку аналогічних ситуацій та їх рішень, аналізу й узагальнення інформації, а також презентація результату.

Як приклад, можна розглянути завдання: «Схарактеризуйте форму держави України. Яку форму правління для України Ви вважаєте оптимальною? Наведіть аргументи на підтвердження своєї думки. Розробіть та зобразіть запропоновану модель форми правління для України».

Отже, застосування компетентнісно-орієнтованих завдань на уроках в умовах Нової української школи має позитивний потенціал, тому що стимулює творчість і самостійність, відкриває можливості формування життєвого досвіду, реалізує потребу в самореалізації і самовираженні, виводить освітній процес зі стін школи в навколишній світ, реалізує принцип співпраці учнів та дорослих, поєднуючи колективне й індивідуальне, веде учнів по сходинках зростання особистості, викликає інтерес до предмета, вчить спілкуватися, розвиватися інтелектуально.

Джерела та література:

1. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 09.02.2021).

2. Про повну загальну середню освіту. Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 09.02.2021).

3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/10/08/derzhstandartbazovoiosvityprezentatsiya.pdf> (дата звернення 09.02.2021).

4. Смагіна Т. М. Карта реалізації компетентнісного потенціалу в освітньому процесі. Народна освіта Електронне наукове фахове видання. Розділ «Педагогічна наука». Випуск 2(41). 2020. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6174 (дата звернення 09.02.2021)

Федьков О. М.

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Ткач С. А.

*Хмельницька спеціалізована середня
загальноосвітня школа I-III ступенів №6
м.Хмельницький*

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА В 9 КЛАСІ ЗСО

У статті розглянуто теоретико-методологічні, методичні та практичні аспекти використання міжпредметних зв'язків при викладанні «Всесвітньої історії», «Історії України» та «Правознавства» у 9 класі ЗСО.

Ключові слова: *принцип міждисциплінарності, міжпредметні зв'язки, історія, правознавство.*

Міжпредметні зв'язки при викладанні шкільних дисциплін засновуються на науковому принципі міждисциплінарності. Феномен останнього зародився наприкінці XIX ст. і відбивав потребу історичної науки в постійному оновленні та збагаченні проблематики та методів історичної науки. Методологічний принцип міждисциплінарності в історичній науці обґрунтували засновники школи «Анналів» Л. Февр і М. Блок. Вони розглядали його як підхід, засіб, що уможлиблює отримання нового знання за допомогою запозичення теорій і методів з інших наук. Він утвердився в другій половині XX ст. на основі аналізу досвіду взаємодії історії з гуманітарними та соціальними науками в Новий та Новітній час [3].

Міжпредметні зв'язки в методичній науці стали використовуватися синхронно, але лише у 1970–1980-х рр. утвердилися як дидактична форма відображення в навчально-виховному процесі зв'язків об'єктивної дійсності та як педагогічний принцип [6]. Використання міжпредметних зв'язків забезпечує порушення певної «автономії» предметів і уможлиблює складання в учнів ціліснішого уявлення про навколишній світ.

Підготовка вчителів історії та правознавства, яка тривалий час здійснювалася і зараз реалізується в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія) ОПП Середня освіта (Історія та правознавство), створює передумови для успішного подолання міжпредметних «бар'єрів» при викладанні історії та правознавства у ЗСО.

На використання міжпредметних зв'язків при викладанні шкільних предметів «Всесвітня історія», «Історія України» та «Правознавство» у 9 класі орієнтує затверджений 30 вересня 2020 р. «Державний стандарт базової середньої освіти». У ньому зазначається: «Метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції» [2]. Отже, використання міжпредметних зв'язків при викладанні історії та правознавства – це вимога сучасної школи.

Матеріал шкільних підручників з історії містить чимало підстав для органічного використання матеріалу навчальних видань із правознавства в контексті міжпредметних зв'язків. З цією метою ми використали підручники з «Всесвітньої історії» авторства О. В. Гісема й О. О. Мартинюка [1], «Історія України» – О. П. Реєнта й О. В. Малій [5] і «Основи правознавства» – С. П. Ратушняка [4]. Усі зазначені навчальні видання рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в ЗЗСО.

У підручниках з історії для 9 класу розглянуто історичні процеси у Світі та в Україні, починаючи з кінця XVIII – і на початку XX ст., які розглядаються під призмою концепції модернізації – переходу від аграрного до індустріального суспільства [1, с. 5; 5, с. 7;]. Зазначені трансформації охопили сфери економіки, політики, соціального та духовно-культурного життя. Поступово змінювалися світогляд і ментальність. Невід'ємною складовою модернізаційних змін у правовідносинах стало поступове утвердження принципів правової держави. Про зазначені взаємини варто говорити з учнями при вивченні правознавства §3 «Державний лад. Форми держави» [4, с. 18–29], §4 «Поняття та загальна характеристика права» [4, с. 30–39]. Теоретичні підвалини держави та права, викладені в шкільному курсі, уможливають краще зрозуміти те, що сучасне право стало формуватися в епоху модернізації.

Історія країн Америки й Європи, зокрема Російської та Австро-Угорської імперій, у другій частині Нового часу дає величезний конкретно-історичний матеріал для характеристики державного ладу та форм держави. Монархічний лад залишався все ще доміную-

чим у країнах Європи. Найрозвинутішою країною світу була Велика Британія, яка після завершення промислового перевороту перетворилася на «майстерню світу». У політичному сенсі це була конституційна монархія. «Першоджерелом влади в країні вважався монарх, – читаємо в підручнику з всесвітньої історії. – Однак його повноваження в прийнятті законів обмежувалися згодою парламенту, у питаннях управління – згодою міністрів, яких призначав парламент у судових питаннях – вироками незалежних судів» [1, с. 54]. При цьому доцільно скористатися юридичними ознаками парламентської монархії, що дається в підручнику з правознавства: уряд формується парламентом та звітує перед ним; фактичним главою держави є лідер політичної партії, яка перемогла на виборах; влада монарха обмежена конституцією, він лише підписує закони, прийняті парламентом; монарх виконує лише представницькі, а не управлінські функції [4, с. 20].

Водночас поступово відбувався перехід від абсолютних монархій до парламентських або дуалістичних. Цим шляхом політичних перетворень рухались Австрійська імперія, Німеччина, Італія. Вже у 1848 р. відбулися вибори до австрійського рейхстагу. Через дванадцять років запроваджено конституцію, яка наділила автономними правами окремі краї з краєвими сеймами, а 1867 р. країна стала Австро-Угорською монархією [5, с. 83–84, 169]. Особливістю політичних змін у Німеччині та Італії було те, що вони супроводжувалися об'єднаними процесами – створенням централізованих держав. Найповільніше зазначені процеси відбувалися в імперії Романових, яка під впливом революції 1905–1907 рр. перетворювалася в дуалістичну монархію з представницьким органом парламентського типу – Державною думою. При характеристиці форм правління Сполучених Штатів Америки, Франції (Друга та Третя республіки) доцільно скористатися характеристикою республіканської форми правління. Президентські республіки в зазначених країнах мали деякі спільні та відмінні риси, про що наголошується і в шкільному підручнику з правознавства [4, с. 21–22].

Доцільно звернутися до положень підручника з правознавства, коли розглядати питання форм територіального устрою держави. Остання розглядається як «національно-територіальна та адміністративно-територіальна організація державної влади, яка встановлює порядок взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади» [4, с. 23]. При висвітленні відповідних тем з історії варто виокремити унітарну державу Франція, феде-

рацію (США), конфедерацію (Швейцарія) та імперії (Австро-Угорська, Російська, Японська). Визначення та питомі ознаки зазначених форм територіального устрою містяться в підручнику правознавства авторства С.П. Ратушняка [4, с. 24–25].

З кінця XVIII і до початку XX ст. відбувалися зміни у взаєминах держави та людини шляхом збільшення політичних, економічних і соціальних преференцій для останніх. Це відбувалося нерівномірно та асинхронно у різних країнах. Відтак матеріали підручника з правознавства §11 «Особа, суспільство, держава» та §12 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» можуть використовуватися для порівняння та характеристики змін у Світі, починаючи з Великої Французької революції, яка проголосила Декларацію прав людини та громадянина, які забезпечували права та свободи людини, чітко окреслювали її обов'язки перед суспільством і державою [4, с. 73–87]. На конкретно-історичних прикладах учитель має донести до учнів думку про те, що цей процес у різних країнах мав нелінійний характер і супроводжувався боротьбою різних соціальних і національних груп людей за свої права. Варто також наголошувати на доцільності юридичного та політичного захисту своїх прав і свобод.

Отже, наведені в нашій статті положення уможливають зробити висновок, що сучасні підручники з історії та правознавства містять матеріал, який дозволяє використання міжпредметних зв'язків. Унаслідок цього учні отримають цілісніші знання з зазначених навчальних дисциплін і матимуть повніше уявлення про минуле та сучасне життя суспільства.

Джерела та література:

1. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків: Ранок, 2017. 256 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти // URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
3. Поршнева О. С. Междисциплинарности принцип // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / отв. ред. А. О. Чубарьян. Москва: Аквилон, 2014. С.259–261.
4. Ратушник С. П. Основи правознавства: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 272 с.
5. Реєнт О. П., Малій О. В. Історія України: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Київ: Генеза, 2017. 272 с.
6. Соляник Н. В. Міжпредметні зв'язки на заняттях соціально-гуманітарних дисциплін // URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/education/37319/

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВOSВІДОМОСТІ МОЛОДІ

У статті розглядається рівень правової культури та правового виховання молоді, аналізується фактори формування правової правосвідомості серед здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, правосвідомість, правознавство.*

Створення в Україні розвиненого громадянського суспільства потребують суттєвої зміни підходів до формування нового покоління громадян. Необхідними ознаками громадянина нашої держави мають стати висока правова культура, послідовні демократичні переконання, вміння легітимними методами захищати загально визнані суспільні цінності. Без належного рівня правових знань і навичок правомірної поведінки неможлива свідома участь особи в суспільному житті.

До правової культури молоді належить: повага до права й переконаність у його соціальній та особистій цінності; наявність певного об'єму юридичних знань; висока загальна культура й широка ерудиція; принципово вмотивована правомірна поведінка як у навчальному закладі, так і в повсякденному житті; висока громадсько-правова активність. Крім цього, до складу ознак індивідуальної правової культури мають входити й такі риси: усвідомлення завдань державно-юридичного регулювання в Україні; розуміння важливого значення юридичної професії саме за сучасних умов державотворення в Україні; досконале знання Конституції України; усвідомлене прагнення і практичне вміння користуватися приписами чинного законодавства [1].

Опитування соціології стану правової культури та правосвідомості молоді свідчать про відсутність пізнавального інтересу, соціально-правової активності, нормативного мислення. Не простежується свідоме ставлення до праці в умовах ринкової економіки. Почуття патріотизму, громадського обов'язку перед країною, суспільством, шанобливе ставлення до права, рідної мови, культури, традицій та висока етика міжлюдських стосунків дещо знизилися. Тотальна пропаганда прикрашеного егоїзму знищила такі суспіль-

но необхідні якості як, шанобливе ставлення до іншої людини, визнання прав і свобод особистості, здатності до компромісу тощо. Стан традиційної загальнолюдської моралі, порядності, тактовності, чесності, доброти, милосердя та культури поведінки викликають нині подив у старшого покоління [2].

Окремо необхідно вказати на самооцінку студентів. Зрозуміле ставлення деякої частини студентів до себе і оточуючих знаходить прояви у відкритій неповазі до людей, незалежно від їх віку або соціального статусу, що призводить не лише до порушення дисципліни, а й прав та свобод людини і громадянина. Відчуваючи безкарність, деякі студенти навіть дозволяють психологічно через третіх осіб тиснути на викладачів, членів трудового колективу навчального закладу, інших студентів. Найбільш поширеними видами порушення студентами дисципліни є: систематичні запізнення на лекції; прогулювання занять, критика або висміювання особистих якостей викладача, організації навчального процесу; невиконання навчального плану; використання під час лекцій мобільних телефонів; недбайливе ставлення до майна навчального закладу; використання вульгарної лексики; паління у неналежних місцях тощо. Зазначене суттєво утруднює досягнення основної мети навчального процесу – формування всебічно розвиненої, творчої особистості, яка буде здатна до самовдосконалення та самореалізації [3].

Молодь володіє рядом прав, однак знання і розуміння відповідних правових положень можливе за умов наявності та підвищення правової свідомості, а її формування залежить не тільки від об'єктивної ситуації, у якій розвивається цей процес. Поруч з цим великого значення набувають фактори суб'єктивного характеру: зовнішні, до яких належать інститути правової системи, різні неформальні об'єднання та внутрішні, що характеризують механізм світосприйняття особи, аналізу норм права та прийняття рішень. Тому формування правової свідомості, а, відтак, правової культури, яке розвивається на основі зазначених факторів, значною мірою залежить від характеру, темпу, змісту процесу правової соціалізації молодшої особи [4].

Наступним важливим фактором формування правової свідомості молоді є необхідність врахування бажання самої людини сумлінно виконувати вимоги норм права. У даному випадку йдеться перш за все про вирішення проблем мотивації, заохочення людини до участі в соціально-правовому житті, тобто про запровадження

системи ціннісних, а не примусових мотивів. Вони передбачають наявність бажання молоді людини відповідати вимогам правової системи, згідно з внутрішніми переконаннями, через почуття обов'язку по відношенню до права, держави і суспільства взагалі.

Формування правової культури молоді можливе за умови здійснення загальногромадянського виховання. Адже саме воно формує у людини громадянське почуття причетності до справ і турбот всього суспільства, прагнення внести свою частку в розбудову держави. Це почуття трансформує людину з покірного підданого влади у громадянина, який знає свої права і обов'язки, вміє кваліфіковано, на основі закону, за допомогою демократичних інститутів і процедур відстоювати свої інтереси.

Велике занепокоєння викликає зростаюча бездуховність молоді. Сподівання, що всі вади молоді зникнуть тоді, коли стабілізується соціально-економічне становище держави, – даремні і нереальні. Без цілеспрямованого правового виховання неможливо сформувати молоде покоління громадян України.

Джерела та література:

1. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді // Право України. 2004. № 10. С.120.
2. Федик Є. Формування правової культури студентів-юристів: теоретичні та практичні аспекти. Автореф. канд. дис. Львів, 1996. С.19-20.
3. Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів // Право України. 2006. №4. С.100-103.
4. Певцова Е. Формирование правового сознания школьной молодёжи: состояние, проблемы и перспективы // Государство и право. 2005. № 4. С.28-36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамовський Володимир Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Баженів Олександр Львович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Боровець Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бортна Людмила Валентинівна, аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних дисциплін та права Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Глушковецький Анатолій Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Демчинська Марина Володимирівна, вчитель історії та правознавства загальноосвітньої I-III ступенів школи №7, м. Кам'янець-Подільський.

Лубчинський Андрій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Лустюк Юлія Аркадіївна, заступник директора з виховної роботи Шубківського ліцею Білокриницької сільської ради Рівненського району, с. Шубки.

Мельник Марина Ігорівна, студентка КПНУ ім. Івана Огієнка 4-го курсу історичного факультету Спеціальності Середня освіта (Історія та правознавство).

Мельник Ольга Анатоліївна, вчитель історії та правознавства Кам'янець-Подільський НВК№3 у складі загальноосвітньої школи I-III ступеня та ліцею Хмельницької області.

Морозюк Ірина Вячеславівна, заступник директора Кам'янець-Подільської ЗОШ №17 I-III ступенів, вчитель історії та правознавства.

Морозюк Сергій Миколайович, директор комунальної установи «Центр професійного розвитку педагогічних працівників Кам'янець-Подільської міської ради», вчитель історії та правознавства Кам'янець-Подільської ЗОШ №17 I-III ступенів.

Ночка Лариса Володимирівна, вчителька історії та правознавства Дунаєвецької ЗОШ I-III ступенів №3 Дунаєвецької міської ради, м. Дунаївці.

Пишко Олена Леонідівна, методист кабінету суспільних предметів Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, м. Рівне.

Прокочук Сергій Юрійович, вчитель правознавства Рівненського економіко-правового ліцею, м. Рівне.

Семенюк-Прибать Анна Вікторівна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сербалюк Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Смагіна Таїса Миколаївна, завідувач кафедри методики викладання навчальних предметів Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, м. Житомир.

Співак Віталій Іванович, кандидат психологічних наук декан факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ткач Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, директор Хмельницької спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 з поглибленим вивченням німецької мови з 1-го класу, м. Хмельницький.

Федьков Олександр Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Юрій Анатолійович, кандидат історичних наук, професор кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

**Теоретико-методологічні та практичні аспекти підготовки
та діяльності вчителя правознавства: досвід і проблеми :**
тези Всеукраїнської науково-практичної конференції
(04.12.2020 р., м. Кам'янець-Подільський)
Електронне видання

Формат 60x84\16
Гарнітура Cambria.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк.